

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διπλωματική εργασία

Αντίληψη, κατανόηση και έκφραση μέσω του
σχεδίου συναισθηματικών, σωματικών και
νοητικών καταστάσεων στην παιδική ηλικία

Κωνσταντίνα Σακαρέλου (Α.Μ. 462)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μισαηλίδη Πλουσία

Ιωάννινα, 2018

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξέτασε: (α) την ικανότητα παιδιών ηλικίας 4-, 6- και 8- ετών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές (χαρά, λύπη, ντροπή, περηφάνια), τις σωματικές (πόνος, πείνα, κούραση, πυρετός) και τις νοητικές (σκέψη, ονειροπόληση, αβειοβιότητα, ευχή) καταστάσεις σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, (β) την ικανότητα τους να τις κατανοούν μέσα από ιστορίες, (γ) την ικανότητα τους να τις αποδίδουν σχεδιαστικά και (δ) τη σύγκριση των επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα τρία αυτά έργα. Στην έρευνα πήραν μέρος 102 παιδιά τα οποία ταξινομήθηκαν σε τρεις ισάριθμες ηλικιακές ομάδες: 4-χρονα, 6-χρονα και 8-χρονα. Στην έρευνα συμμετείχαν και 34 ενήλικες ως ομάδα ελέγχου. Για την υλοποίηση των στόχων της έρευνας στα παιδιά χορηγήθηκαν τρία έργα. Αρχικά, έπρεπε να αναγνωρίσουν τους τρεις τύπους καταστάσεων μέσα από φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου (έργο αντίληψης) και στη συνέχεια να βρουν ποια κατάσταση βιώνει ο πρωταγωνιστής σε κάθε ιστορία (έργο κατανόησης), δύο εργαλεία που κατασκευάστηκαν από την ερευνήτρια. Τέλος, τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν μία ανθρώπινη φιγούρα για κάθε μία από τις καταστάσεις (έργο σχεδίασης). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι και στα τρία έργα τα μεγαλύτερα παιδιά είχαν καλύτερες επιδόσεις από τα μικρότερα και χρησιμοποίησαν μάλιστα και τις τρεις ομάδες σχεδιαστικών δεικτών συχνότερα. Οι ενήλικες είχαν υψηλότερες επιδόσεις και στα τρία έργα από τα παιδιά και χρησιμοποίησαν τις τρεις ομάδες δεικτών πιο συχνά από ότι τα παιδιά. Ωστόσο, και τα παιδιά και οι ενήλικες αντιλήφθηκαν και κατανόησαν πιο εύκολα τις σωματικές και συναισθηματικές καταστάσεις, ενώ δυσκολεύτηκαν με τις νοητικές. Τέλος, υπήρχαν διαφορές μεταξύ παιδιών και ενηλίκων στους δείκτες που χρησιμοποίησαν για τη σχεδιαστική απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων.

Λέξεις-κλειδιά: αντίληψη-αναγνώριση, κατανόηση, σχεδίαση, συναισθηματικές, σωματικές, νοητικές καταστάσεις

Abstract

The aim of this study was to examine: (a) the ability of children aged 4-, 6- and 8-years to recognize emotional (happiness, sadness, shame, pride), somatic (pain, hunger, fatigue, fever) and cognitive (thinking, daydreaming, uncertainty, wishing) states from facial expressions, (b) the ability to understand these three types of states from scenarios, (c) the ability to depict them in their drawings and (d) children's and adults' performance in the three tasks. In the study participated 102 children which were categorized into three equal age groups: 4-, 6- and 8-years. In addition, 34 adults participated as a control group. Three tasks were given to the children for the implementation of the aims. First, children had to recognize the three types of states from photos with facial expressions (recognition task) and then had to find out which of the state the protagonist of the scenario experienced (understanding task), two tools which were made from the researcher. Finally, children were asked to draw a human figure for each of the states (drawing task). The results showed that older children performed better than the smaller in the three tasks and used the three graphic cues more often. Adults performed better than the children in the three tasks and used the three graphic cues more often. However, children and adults recognized and understood more easily the somatic and the emotional states, but had a difficulty with the cognitive states. Finally, was found that there were differences between adults and children in the frequency of use of graphic cues which were used to depicted the three types of states.

Key-words: recognition, understanding, drawing, emotional, somatic, cognitive states

Ευχαριστίες

Προτού ξεκινήσω την παρουσίαση της διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα γενικά να ευχαριστήσω όλους εκείνους που συνέβαλλαν και με στήριξαν, ο καθένας με τον δικό του μοναδικό τρόπο, στην εκπόνηση της.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου την κα Πλουσία Μισαηλίδη για την πολύτιμη βοήθειά της, τη στοχευμένη καθοδήγησή της, τις χρήσιμες συμβουλές της που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης και της συγγραφής της εργασίας.

Επιπροσθέτως, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλα τα παιδιά που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα, καθώς επίσης και του γονείς των παιδιών που με εμπιστεύτηκαν και με στήριξαν σε αυτή την προσπάθειά μου. Χωρίς τη συμμετοχή τους η υλοποίηση της έρευνας θα ήταν αδύνατη.

Επίσης, ευχαριστώ πολύ τους διευθυντές των Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης και τους διευθυντές των Νηπιαγωγείων που με βοήθησαν να συγκεντρώσω το δείγμα των παιδιών. Η βοήθειά τους ήταν πολύτιμη για την περάτωση της έρευνας.

Φυσικά, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Ελένη και στον Μήρο, τα δύο παιδιά που δέχθηκαν να τα φωτογραφίσω προκειμένου να δημιουργήσω ένα από τα βασικά εργαλεία για την πραγματοποίηση της έρευνας, τις φωτογραφίες παιδιών με εκφράσεις προσώπου.

Ευχαριστώ, επίσης, πολύ όλους τους ενήλικες που δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα και να θυμηθούν τα παλιά. Να γίνουν δηλαδή «*πάλι παιδιά*» και να ζωγραφίσουν «*μετά από τόσα χρόνια*», όπως μου δηλώσαν οι περισσότεροι από αυτούς.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου και την αδερφή μου για την υπομονή τους, την πολύτιμη βοήθεια τους, τη ψυχολογική και συναισθηματική στήριξή τους και καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης και της συγγραφής της διπλωματικής μου εργασίας.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	σελ. 8
Μέρος Ι.....	σελ. 9
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	σελ. 9
Κεφάλαιο 1^ο	σελ. 11
Αντίληψη συναισθηματικών, σωματικών και νοητικών καταστάσεων.....	σελ. 11
1.1 Φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου.....	σελ. 11
1.2 Αντίληψη συναισθηματικών καταστάσεων στο πρόσωπο.....	σελ. 11
1.2.1 Αντίληψη της χαράς.....	σελ. 12
1.2.2 Αντίληψη της λύπης.....	σελ. 12
1.2.3 Αντίληψη της ντροπής	σελ. 12
1.2.4 Αντίληψη της περηφάνιας	σελ. 13
1.3 Αντίληψη σωματικών καταστάσεων στο πρόσωπο.....	σελ. 14
1.4 Αντίληψη νοητικών καταστάσεων στο πρόσωπο.....	σελ. 15
Κεφάλαιο 2^ο.....	σελ. 17
Κατανόηση συναισθηματικών, σωματικών και νοητικών καταστάσεων.....	σελ. 17
2.1 Ιστορίες.....	σελ. 17
2.2 Κατανόηση συναισθηματικών καταστάσεων.....	σελ. 17
2.2.1 Κατανόηση της χαράς.....	σελ.18
2.2.2 Κατανόηση της λύπης.....	σελ. 18
2.2.3 Κατανόηση της ντροπής.....	σελ. 19
2.2.4 Κατανόηση της περηφάνιας.....	σελ. 19
2.3 Κατανόηση σωματικών καταστάσεων.....	σελ. 20
2.4 Κατανόηση νοητικών καταστάσεων.....	σελ. 21
Κεφάλαιο 3^ο.....	σελ. 23
Συναισθηματική έκφραση στα παιδικά σχέδια.....	σελ. 23
3.1 Σχέδια με την απεικόνιση ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας.....	σελ. 23
3.2 Δείκτες συναισθηματικής έκφρασης.....	σελ. 24
3.3 Έκφραση και δείκτες έκφρασης συναισθηματικών καταστάσεων στο σχέδιο.....	σελ. 25

3.3.1 Έκφραση της χαράς.....σελ.	26
3.3.2 Έκφραση της λύπης.....σελ.	27
3.3.3 Έκφραση της ντροπής.....σελ.	27
3.3.4 Έκφραση της περηφάνιας.....σελ.	28
3.4 Έκφραση σωματικών και νοητικών καταστάσεων στο σχέδιο.....σελ.	30
3.5 Η παρούσα έρευνα	σελ. 30
Μέρος II.....σελ.	33
Κεφάλαιο 4^ο.....σελ.	33
Μέθοδος.....σελ.	33
4.1 Δείγμα	σελ. 33
4.2 Πειραματικά έργα	σελ. 33
4.2.1 Έργο αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων στο πρόσωπο.....σελ.	33
4.2.1.1 Κωδικοποίηση έργου αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων στο πρό- σωπο.....σελ.	35
4.2.2 Έργο κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες.....σελ.	35
4.2.2.1 Κωδικοποίηση έργου κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες	σελ. 36
4.2.3 Σχεδιαστικό έργο για την έκφραση των τριών τύπων καταστάσεων.....σελ.	36
4.2.3.1 Κωδικοποίηση σχεδιαστικού έργου για έκφραση των τριών τύπων καταστά- σεων.....σελ.	36
4.3 Διαδικασία.....σελ.	40
4.3.1 Διαδικασία χορήγησης του έργου αντίληψης των τριών τύπων κατάστασηςσελ.	40
4.3.2 Διαδικασία χορήγησης του έργου κατανόησης των τριών τύπων κατάστα- σης.....σελ.	41
4.3.3 Διαδικασία χορήγησης του έργου σχεδίασης των τριών τύπων κατάστα- σης.....σελ.	42
Κεφάλαιο 5^ο.....σελ.	43
Αποτελέσματα.....σελ.	43
5.1 Σύγκριση επιδόσεων 4-χρονων, 6-χρονων, 8-χρονων παιδιών στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης.....σελ.	43

5.1.1 Έργο αντίληψης (παιδιά μόνο).....σελ.	43
5.1.2 Έργο κατανόησης (παιδιά μόνο).....σελ.	45
5.1.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά μόνο).....σελ.	45
5.2 Σύγκριση επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης.....σελ.	49
5.2.1 Έργο αντίληψης (παιδιά & ενήλικες).....σελ.	49
5.2.2 Έργο κατανόησης (παιδιά & ενήλικες).....σελ.	49
5.2.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά & ενήλικες).....σελ.	49
5.3 Επίδραση φύλου (παιδιά).....σελ.	54
5.3.1 Επίδραση φύλου στο έργο της αντίληψης (παιδιά).....σελ.	54
5.3.2 Επίδραση φύλου στο έργο της κατανόησης (παιδιά).....σελ.	54
5.3.3 Επίδραση φύλου στο έργο της σχεδίασης (παιδιά).....σελ.	54
Κεφάλαιο 6οσελ.	56
Συζήτηση.....σελ.	56
6.1 Σύγκριση επιδόσεων 4-χρονων, 6-χρονων, 8-χρονων παιδιών στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης.....σελ.	56
6.1.1 Έργο αντίληψης (παιδιά μόνο).....σελ.	56
6.1.2 Έργο κατανόησης (παιδιά μόνο).....σελ.	57
6.1.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά μόνο).....σελ.	58
6.2 Σύγκριση επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης.....σελ.	59
6.2.1 Έργο αντίληψης, κατανόησης (παιδιά & ενήλικες).....σελ.	59
6.2.2 Έργο σχεδίασης (παιδιά & ενήλικες).....σελ.	60
6.4 Περιορισμοί - Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	σελ. 61
Βιβλιογραφία.....σελ.	63
Παράρτημα.....σελ.	74

Εισαγωγή

Μεγάλος αριθμός ερευνών εστιάζει στο πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις μέσα από το πρόσωπο. Ωστόσο, η αντίληψη των σωματικών και νοητικών καταστάσεων έχει εξεταστεί ελάχιστα. Επίσης, το ερευνητικό ενδιαφέρον προσανατολίζεται στην ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις μέσω ιστοριών. Η συναισθηματική κατανόηση έχει εξεταστεί σε μεγάλο βαθμό. Όμως, η ικανότητα να κατανοούν τις σωματικές και νοητικές μέσω των ιστοριών έχει ερευνηθεί ελάχιστα. Τέλος, οι έρευνες έχουν εξετάσει μόνο το πώς τα παιδιά αποδίδουν σχεδιαστικά τις συναισθηματικές καταστάσεις και όχι τις σωματικές και τις νοητικές.

Επομένως, η παρούσα έρευνα έχει στόχο να εξετάσει την ικανότητα παιδιών ηλικίας 4-, 6- και 8- ετών (α) να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές (χαρά, λύπη, ντροπή, περηφάνια), τις σωματικές (κάποιος/α που πονάει, πεινάει, είναι κουρασμένος/η, έχει πυρετό) και τις νοητικές (κάποιος/α που σκέφτεται κάτι, ονειροπολεί, είναι αβέβαιος/η, εύχεται κάτι) καταστάσεις σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, (β) να τις κατανοούν μέσα από ιστορίες, (γ) να τις αποδίδουν σχεδιαστικά και (δ) να συγκρίνει τις επιδόσεις παιδιών και ενηλίκων στα τρία αυτά έργα.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε και το δεύτερο την παρουσίαση της έρευνας. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος το πρώτο κεφάλαιο αφορά την αντίληψη των συναισθηματικών, σωματικών και νοητικών καταστάσεων μέσω του προσώπου. Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει την κατανόηση των τριών τύπων καταστάσεων μέσω ιστοριών. Το τρίτο κεφάλαιο έχει να κάνει με το πώς αποδίδουν τα παιδιά τα βασικά και σύνθετα συναισθήματα στα σχέδιά τους, ενώ επισημαίνεται ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια έρευνα που να εξετάζει τη σχεδιαστική απόδοση των σωματικών και νοητικών.

Στο δεύτερο μέρος περιγράφεται αναλυτικά ο ερευνητικός σχεδιασμός που έγινε. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στο δείγμα, τα πειραματικά έργα συλλογής δεδομένων και στη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Στη συνέχεια παρατίθενται τα αποτελέσματα που προέκυψαν. Τέλος, παρουσιάζεται η συζήτηση και τα συμπεράσματα της έρευνας. Ακόμη, επισημαίνονται οι περιορισμοί και γίνονται προτάσεις για το πώς μπορούν να αξιοποιηθούν μελλοντικά τα ερευνητικά αποτελέσματα. Η εργασία ολοκληρώνεται με το Παράρτημα στο οποίο έχουν συγκεντρωθεί πίνακες και υλικά που χρησιμοποιήθηκαν κατά την εκπόνηση της έρευνας.

Μέρος I

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Προτού ξεκινήσει η παρουσίαση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, θα γίνει μία οριοθέτηση των εννοιών που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία. Θα γίνει αναφορά στις συναισθηματικές, τις σωματικές και νοητικές καταστάσεις, καθώς επίσης και στις έννοιες της αντίληψης, της κατανόησης και της σχεδίασης.

Αναφέρεται ότι υπάρχουν δύο τύποι συναισθηματικών καταστάσεων, τα βασικά (χαρά, λύπη φόβος, θυμός, έκπληξη και αηδία) (Ekman & Friesen, 1986) και τα σύνθετα ή κοινωνικά (περηφάνια, ντροπή, αμηχανία, ενοχή, συμπόνια κ.ά.) (Bonoti & Misalidi, 2015, Widen & Russell, 2010a, Widen, Pochedly, & Russell, 2015). Οι σωματικές καταστάσεις είναι αυτή της πείνας, της κούρασης, της δίψας κ.ά. (Nisbett & Schachter, 1966, Prinz, 2003), ενώ ο πυρετός ανήκει στα χαρακτηριστικά της αρρώστης συμπεριφοράς (Corrard, Copin, Wollner, Elbez, Derkx, Bechet, Levy, Boucherat, & Cohen, 2017) (η αρρώστια είναι σωματική κατάσταση; Miettinen & Flegel, 2003). Διάφορες νοητικές καταστάσεις είναι αυτές της σκέψης, της αβεβαιότητας, της συμφωνίας κ.ά. (Baron-Cohen, Wheelwright, & Jolliffe, 1997, Begeer, Rieffe, Terwogt, & Stockman, 2006, Kaliouby & Robinson, 2004, Taumoepeau & Ruffman, 2008). Στην εργασία θα αναφερθούν και θα εξεταστούν οι συναισθηματικές καταστάσεις της χαράς, της λύπης, της ντροπής και της περηφάνιας, οι σωματικές του πόνου, της πείνας, της κούρασης και του πυρετού, καθώς επίσης και οι νοητικές καταστάσεις της σκέψης, της ονειροπόλησης, της αβεβαιότητας και της ευχής.

Αναφορικά με την αντίληψη των καταστάσεων μέσω του προσώπου μεγάλο μέρος της επιστημονικής έρευνας προσανατολίζεται στο πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές καταστάσεις μέσα από τις εκφράσεις προσώπου, ενώ μικρότερος αριθμός ερευνών εξετάζει την αντίληψη των σωματικών και των νοητικών. Μάλιστα, αρκετοί ερευνητές εξετάζουν το συγκεκριμένο θέμα χρησιμοποιώντας ως εργαλείο τις φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου. Οι Izard, Kagan και Zajonc (1984, όπ. αναφ. στο Gross & Ballif, 1991) υπογράμμισαν ότι η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις εκφράσεις προσώπου παίζει σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητά τους, στον τρόπο που επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν με τους άλλους, ενώ συμβάλλει και στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων τους.

Τώρα ως προς την κατανόηση των καταστάσεων το ερευνητικό ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια έχει εστιάσει στην ικανότητα των παιδιών να κατανοούν μέσω ιστοριών τις καταστάσεις που παρουσιάζεται να βιώνει ο πρωταγωνιστής λόγω διαφόρων γεγονότων που του συμβαίνουν (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015). Ξεκινώντας με μία οριοθέτηση της έννοιας της συναισθηματικής κατανόησης ο Ekman (1992) υπογράμμισε ότι η κατανόηση των συναισθημάτων έχει να κάνει με την ικανότητα των παιδιών να έχουν επίγνωση της δικής τους συναισθηματικής κατάστασης, αλλά και των άλλων γύρω τους. Η κατανόηση περιλαμβάνει νοητικές και συναισθηματικές διεργασίες. Η γνωστική διεργασία έχει να κάνει με το όταν, π.χ. σε έναν πίνακα ζωγραφικής, κάποιος εστιάζει μόνο στο θέμα του, ενώ η συναισθητική είναι όταν αναφερθεί στα συναισθήματα, στις ιδέες, στις σκέψεις που εκφράζει, στα χρώματα και τα υλικά που χρησιμοποίησε ο δημιουργός κ.ά. Οι νοητικές και συναισθηματικές διαδικασίες δεν είναι ανεξάρτητες η μία από την άλλη, αλλά συσχετίζονται μεταξύ τους (Jolley, 2010).

Όσον αφορά τη σχεδίαση τα παιδιά έχουν στα χέρια τους το σχέδιο, ένα σημαντικό μέσο με το οποίο μπορούν όχι μόνο να σχεδιάσουν απλά κάτι που είδαν και τους άρεσε από τον εξωτερικό κόσμο, αλλά μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματά, τις σκέψεις, τις ιδέες τους κ.ά. Το σχέδιο χαρακτηρίζεται από δύο διαστάσεις, την αναπαραστατική και την εκφραστική. Στα αναπαραστατικά σχέδια τα παιδιά απεικονίζουν την πραγματικότητα με οπτικό ρεαλιστικό τρόπο, δηλαδή όπως ακριβώς είναι. Από την άλλη στα εκφραστικά σχέδια τα παιδιά εκφράζουν ελεύθερα μέσω των σχεδίων τους τα συναισθήματα, τις σκέψεις τους κ.ά. (Jolley, 2010).

Τα τελευταία χρόνια οι έρευνες έχουν αρχίσει να προσανατολίζονται προς τη μελέτη του εκφραστικού σχεδίου. Χρησιμοποιείται από τους ερευνητές για να εξετάσουν το πώς τα παιδιά αποδίδουν σε αυτά τις συναισθηματικές καταστάσεις. Αρκετές έρευνες έχουν διεξαχθεί και εξετάζουν την ικανότητα των παιδιών να εκφράζουν στα σχέδιά τους τα βασικά συναισθήματα (Bonoti & Misailidi, 2006, Bonoti & Misalidi, 2015, Brechet, Picard, & Baldy, 2007, Brechet, Baldy, & Picard, 2009, Brechet & Jolley, 2014, Burkitta & Watling, 2016, Jolley, Fenn, & Jones, 2004, Jolley, O'Kelly, Barlow, & Jarrold, 2013, Misalidi & Bonoti, 2013, Μισαηλίδη & Κώστα, 2016, Picard & Boulhais, 2011, Picard & Gauthier, 2012, Winston et al., 1995). Ωστόσο, μόνο οι Bonoti και Misalidi (2015) εξέτασαν το πώς τα παιδιά αποδίδουν τα σύνθετα συναισθήματα (περηφάνια, ντροπή και ζήλια) στα σχέδιά τους.

Κεφάλαιο 1^ο

Αντίληψη συναισθηματικών, σωματικών και νοητικών καταστάσεων

Παρακάτω γίνεται αναλυτική αναφορά στην αντίληψη των τριών τύπων καταστάσεων από τα παιδιά σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου και θα αναφερθούν τα αποτελέσματα για κάθε τύπο ξεχωριστά.

1.1 Φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου

Οι φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου είναι το κατεξοχήν εργαλείο που χρησιμοποιείται για την εξέταση της ικανότητας των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις. Όσον αφορά τις συναισθηματικές καταστάσεις για τα παιδιά των μικρότερων ηλικιών που δεν έχουν αναπτύξει ακόμη σε μεγάλο βαθμό τη γλώσσα οι φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για την αντίληψη των συναισθημάτων, διότι συμβάλλει στην ενίσχυση τους λεξιλογικού τους ρεπερτορίου που αφορά τα συναισθήματα (Pons, Harris, & de Rosnay, 2004).

Μάλιστα, οι Widen και Russell (2010a) και οι Widen et al. (2015) έκαναν μία προσπάθεια σύγκρισης των δύο εργαλείων, των ιστοριών και των φωτογραφιών με τις εκφράσεις προσώπου και του πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές καταστάσεις μέσα από αυτά. Κατέληξαν ότι οι ιστορίες ήταν πιο αποτελεσματικές για την αντίληψη των συναισθημάτων σε σχέση με τα πρόσωπα. Επίσης, η βελτίωση της ικανότητας των παιδιών να αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα ήταν πιο γρήγορη μέσα από τις ιστορίες από ότι μέσα από τα πρόσωπα.

1.2 Αντίληψη συναισθηματικών καταστάσεων στο πρόσωπο

Έχουν γίνει αρκετές μελέτες για την αντίληψη των βασικών και των σύνθετων συναισθημάτων στα πρόσωπα. Θα ακολουθήσει παράθεση των αποτελεσμάτων διαφόρων ερευνών για την αντίληψη των βασικών (χαρά και λύπη) και των σύνθετων (ντροπή και περηφάνια) συναισθημάτων μέσα από αυτά.

Αρκετές έρευνες έχουν εξετάσει την αντίληψη των βασικών συναισθημάτων. Μάλιστα, η αντίληψη τους γίνεται πιο εύκολα σε φωτογραφίες που απεικονίζουν ολόκληρο το πρόσωπο, αλλά εξίσου εύκολα και σε φωτογραφίες που απεικονίζουν μόνο

το στόμα (Baron-Cohen et al., 1997). Από την άλλη τα παιδιά αντιλαμβάνονται πιο εύκολα τα βασικά συναισθήματα από ότι τα σύνθετα μέσα από τα πρόσωπα (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2011, Widen et al., 2015). Η ικανότητα τους να αντιλαμβάνονται τα σύνθετα καθυστερεί χρονικά σε σύγκριση με τα βασικά που ξεκινά νωρίς (Widen & Russell, 2010a).

1.2.1 Αντίληψη της χαράς

Σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994) η χαρά είναι το πιο εύκολα αναγνωρίσιμο συναίσθημα. Μάλιστα, η χαρά ήταν το πρώτο από τα βασικά συναισθήματα που τα παιδιά αντιλήφθηκαν με ευκολία στις φωτογραφίες με πρόσωπα με τη λύπη να ακολουθεί δεύτερη (Boyatzis, Chazan, & Ting, 1991, Camras, Grow, & Ribordy, 1983). Οι Tracy et al. (2005) βρήκαν ότι η αντίληψη της χαράς μέσω του προσώπου ξεκινά ήδη από τα τρία έτη και βελτιώνεται με την αύξηση της ηλικίας. Από την άλλη οι Widen και Russell (2010a) και οι Widen et al. (2015) κατέληξαν ότι τα παιδιά από την προσχολική ηλικία (4 έτη) μπορούν να την αντιλαμβάνονται μέσα από το πρόσωπο. Βέβαια, η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τη χαρά μέσω του προσώπου δεν βελτιώνονταν όσο αυξάνονταν η ηλικία τους, κάτι που παρατηρήθηκε να συμβαίνει και στην περίπτωση των ιστοριών. Οι Widen και Russell (2010b) βρήκαν ότι το συναίσθημα που αντιλήφθηκαν με μεγαλύτερη ευκολία μέσω του προσώπου δεν ήταν η χαρά, όπως είναι συνήθως, αλλά η λύπη. Επιπρόσθετα, οι Russell και Widen (2002) βρήκαν ότι αντιλήφθηκαν τη χαρά με μεγαλύτερη ευκολία μέσω των ιστοριών από ότι μέσω του προσώπου.

1.2.2 Αντίληψη της λύπης

Η λύπη είναι το δεύτερο πιο εύκολα αναγνωρίσιμο συναίσθημα μετά τη χαρά σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994). Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Boyatzis et al. (1991) και οι Camras et al. (1983). Μάλιστα, από τα τέσσερα έτη μπορούν να την αντιλαμβάνονται μέσα από το πρόσωπο (Widen & Russell, 2010a). Τη λύπη ήταν πιο εύκολο να την αντιληφθούν μέσω των ιστοριών και όχι μέσω του προσώπου (Russell & Widen, 2002).

1.2.3 Αντίληψη της ντροπής

Η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται το συναίσθημα της ντροπής μέσω του προσώπου ξεκινά κάπου στα 6 με 7 έτη (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015). Στην έρευνα των Keltner και Buswell (1996) τα παιδιά αναγνώρισαν με

δυσκολία τη ντροπή μέσα από το πρόσωπο. Μάλιστα, αρκετά μπέρδεψαν το συναίσθημα της ντροπής με αυτό της αμηχανίας. Και οι Widen et al. (2011) κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα, ότι τα παιδιά δυσκολεύτηκαν να την αντιληφθούν μέσω του προσώπου, αλλά εδώ τα παιδιά την μπέρδεψαν με τη λύπη. Επίσης, δυσκολεύτηκαν να αντιληφθούν τη ντροπή, όταν έπρεπε να ονομάσουν ελεύθερα ποιο συναίσθημα απεικονίζονταν στη φωτογραφία, αλλά τα πήγαν καλύτερα όταν καλούνταν να διαλέξουν από ένα σύνολο λέξεων ποιο συναίσθημα απεικονίζονταν στη φωτογραφία.

1.2.4 Αντίληψη της περηφάνιας

Οι Tracy, Robins και Lagattuta (2005) βρήκαν ότι τα παιδιά μπορούν να αντιλαμβάνονται την περηφάνια στις φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου ήδη από τα τέσσερα έτη, ενώ η ικανότητα αυτή βελτιώνεται μέχρι τα επτά έτη. Αντίθετα οι Widen και Russell (2010a) βρήκαν ότι η αντίληψη της ξεκινά πιο αργά, στα 7 με 8 έτη. Η περηφάνια ήταν το μοναδικό συναίσθημα που τα παιδιά τα πήγαν καλύτερα όταν καλούνταν να το αντιληφθούν μέσα από το πρόσωπο από ότι μέσα από τις ιστορίες (Widen et al., 2015).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην έρευνα των Tracy et al. (2005) προκαλεί ότι τα παιδιά μπόρεσαν να αντιληφθούν το συναίσθημα της περηφάνιας μέσα από διαφορετικές φωτογραφίες προσώπου που απεικόνιζαν την περηφάνια (π.χ. φωτογραφία της περηφάνιας με τη φιγούρα να έχει τα χέρια σηκωμένα ψηλά vs φωτογραφία της περηφάνιας με τη φιγούρα να έχει τα χέρια στη μέση). Επιπλέον, αρκετά ήταν τα παιδιά που μπέρδεψαν την περηφάνια με το συναίσθημα της χαράς, κάτι που παρατηρήθηκε και στην έρευνα των Widen et al. (2015).

Συμπερασματικά, η χαρά και η λύπη ήταν τα δύο πιο εύκολα αναγνωρίσιμα συναισθήματα μέσα από τα πρόσωπα σε σχέση με τα υπόλοιπα βασικά σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994) και τους Boyatzis et al. (1991), τους Camras et al. (1983). Αναφορικά με τα σύνθετα η ικανότητα των παιδιών να τα αντιλαμβάνονται καθυστερεί σε σχέση με τα βασικά που αναπτύσσεται πιο νωρίς. Η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα συναισθήματα μέσω του προσώπου βελτιώνεται με την αύξηση της ηλικίας τους (Widen & Russell, 2010a; Widen & Russell, 2010b; Widen et al., 2011; Widen et al., 2015). Τέλος, τα παιδιά αντιλαμβάνονται πιο εύκολα τα βασικά συναισθήματα μέσω των ιστοριών από ότι μέσω του προσώπου (Russell & Widen, 2002; Widen & Russell, 2010a; Widen & Russell, 2010b; Widen et al., 2015), τη ντροπή την αντιλαμβάνονται

πιο εύκολα μέσω των ιστοριών (Keltner & Buswell, 1996, Widen et al., 2011), ενώ την περηφάνια την αντιλαμβάνονται πιο εύκολα μέσω του προσώπου (Widen et al. (2015). Ακολουθούν τα αποτελέσματα ερευνών για την αντίληψη των σωματικών καταστάσεων μέσα από το πρόσωπο.

1.3 Αντίληψη σωματικών καταστάσεων στο πρόσωπο

Αναφορικά με τις σωματικές καταστάσεις δεν έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές μελέτες που να ερευνούν την ικανότητα των παιδιών να τις αντιλαμβάνονται μέσα από το πρόσωπο. Ειδικότερα, για τις σωματικές καταστάσεις της πείνας και της κούρασης δεν έχει γίνει κάποια έρευνα που να εξετάζει την ικανότητα των παιδιών να τις αντιλαμβάνονται μέσα από το πρόσωπο. Οι λιγότερες έρευνες στην περιοχή αυτή έχουν εξετάσει μόνο την ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται σε φωτογραφίες τις σωματικές καταστάσεις του πόνου και του πυρετού.

Για τη σωματική κατάσταση του πόνου επίσης δεν έχει γίνει κάποια έρευνα που να εξετάζει την αντίληψη του μέσα από το πρόσωπο. Οι μόνες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί εξέταζαν το πόσο τα παιδιά πονούν κατά τη διάρκεια μιας ασθένειας (π.χ. όταν είχαν πυρετό κ.ά.) μέσα από κλίμακες με φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου που βιώνουν αυξανόμενο πόνο. Σε αυτή την περίπτωση τα παιδιά καλούνταν να επιλέξουν μέσα από τις φωτογραφίες με αυξανόμενο βαθμό πόνου το πόσο πονούσαν εκείνη τη στιγμή. Ενδεικτικές τέτοιες κλίμακες είναι η Face, Legs, Activity, Cry, Consolability (FLACC; Merkel, Voepel-Lewis, Shayevitz, & Malviya, 1997), η Faces Pain Scale-Revised (FPS-R) των Hicks, von Baeyer, Spafford, van Korlaar και Goodenough (2001) κ.ά.

Δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια έρευνα για το αν τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη σωματική κατάσταση του πυρετού μέσα από το πρόσωπο. Αντίθετα στις μέχρι τώρα έρευνες χορηγούνταν σε άρρωστα παιδιά με πυρετό κλίμακες με φωτογραφίες προσώπου που βίωναν αυξανόμενο πόνο για να επιλέξουν το πόσο πονούσαν όταν είχαν πυρετό. Αυτό έκαναν και οι Corrard et al. (2017) και βρήκαν ότι τα παιδιά επέλεξαν την πιο παραμορφωμένη έκφραση προσώπου του πόνου.

Συμπερασματικά, η αντίληψη των σωματικών καταστάσεων σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου δεν έχει εξετασθεί. Ακόμη και στις έρευνες για τον πόνο και τον πυρετό δεν εξετάστηκε το αν μπορούν τα παιδιά να τα αντιληφθούν σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, αλλά να επιλέξουν το πόσο πολύ πονούν με βάση τις

φωτογραφίες με αυξανόμενο βαθμό πόνου. Παρακάτω θα αναφερθούν αποτελέσματα ερευνών που εξετάζουν την ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις νοητικές καταστάσεις μέσα από το πρόσωπο.

1.4 Αντίληψη νοητικών καταστάσεων στο πρόσωπο

Για τις νοητικές καταστάσεις δεν έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες που να εξετάζουν το πώς τις αντιλαμβάνονται τα παιδιά μέσα από το πρόσωπο, όπως για παράδειγμα για την ονειροπόληση και την ευχή δεν έχει γίνει κάποια μελέτη σε παιδιά.

Τα παιδιά μπορούν να αντιλαμβάνονται τις νοητικές καταστάσεις σε φωτογραφίες που απεικονίζουν ολόκληρο το πρόσωπο, αλλά και σε φωτογραφίες που απεικονίζουν μόνο τα μάτια. Το αντίθετο έχει φανεί για την αντίληψη των βασικών συναισθημάτων, δηλαδή τα αντιλαμβάνονται πιο εύκολα σε φωτογραφίες που απεικονίζουν όλο το πρόσωπο, αλλά και σε φωτογραφίες που απεικονίζουν μόνο το στόμα και όχι τα μάτια (Back, Jordan, & Thomas, 2008◊ Baron-Cohen et al., 1997).

Για τη νοητική κατάσταση της σκέψης έχει βρεθεί ότι τα παιδιά την αντιλήφθηκαν πιο εύκολα σε φωτογραφίες που απεικονίζονταν ολόκληρο το πρόσωπο, αλλά και σε φωτογραφίες που απεικόνιζαν μόνο τα μάτια. Βέβαια, δυσκολεύτηκαν να την αντιληφθούν σε φωτογραφίες που φαίνονταν μόνο το στόμα (Back et al., 2008◊ Baron-Cohen et al., 1997, 2001). Επομένως, τα μάτια είναι αυτά που δίνουν πληροφορίες για την αντίληψη της σκέψης και όχι τόσο ολόκληρο το πρόσωπο ή το στόμα (Baron-Cohen et al., 1997◊ Baron-Cohen, Wheelwright, Hill, Raste, & Plumb, 2001). Επίσης, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ήδη από την ηλικία των 4 ετών την έκφραση της αβεβαιότητας και της βεβαιότητας μέσα από το πρόσωπο, κάτι που βελτιώνονταν με την αύξηση της ηλικίας τους (Krahmer & Swerts, 2005). Επομένως, η αντίληψη των νοητικών καταστάσεων ξεκινά σχετικά νωρίς ηλικιακά, ήδη από τα τέσσερα έτη.

Συνοψίζοντας τα ευρήματα των ερευνών που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες, έχουν γίνει αρκετές έρευνες σε παιδιά για την αντίληψη των συναισθηματικών καταστάσεων μέσω του προσώπου (Boyatzis et al., 1991◊ Camras et al., 1983◊ Keltner & Buswell, 1996◊ Nelson et al., 2013◊ Russell & Widen, 2002◊◊ Tracy et al., 2005◊ Widen & Russell, 2010a◊ Widen & Russell, 2010b◊ Widen et al., 2011◊◊ Widen et al., 2015◊ Tracy et al., 2005). Ωστόσο, δεν έχει γίνει καμία έρευνα για την αντίληψη του πόνου, της πείνας, της κούρασης και του πυρετού. Επιπλέον, έχει εξεταστεί η αντίληψη της σκέψης (Back et al., 2008◊ Baron-Cohen et al., 1997, 2001) και

της αβεβαιότητας (Krahmer & Swerts, 2005) μέσα από το πρόσωπο. Όμως, δεν έχει διερευνηθεί η αντίληψη των νοητικών καταστάσεων της ονειροπόλησης και της ευχής. Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στο πώς τα παιδιά κατανοούν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις μέσα από ένα διαφορετικό εργαλείο, τις ιστορίες με έναν πρωταγωνιστή.

Κεφάλαιο 2^ο

Κατανόηση συναισθηματικών, σωματικών και νοητικών καταστάσεων

Στη συνέχεια θα γίνει αναλυτική αναφορά στην ικανότητα των παιδιών να κατανοούν και τους τρεις τύπους καταστάσεων μέσω των ιστοριών. Θα παρουσιασθούν τα αποτελέσματα για κάθε τύπο ξεχωριστά.

2.1 Ιστορίες

Όπως προαναφέρθηκε, η αξιολόγηση της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις μπορεί να γίνει μέσω των ιστοριών. Ειδικότερα, σε κάθε ιστορία ο πρωταγωνιστής παρουσιάζεται να βιώνει μία κατάσταση λόγω κάποιων γεγονότων που του συμβαίνουν. Επομένως, κάθε ιστορία αναφέρεται στις αιτίες που προκαλούν την κατάσταση στον πρωταγωνιστή και στις συνέπειες που έχει σε αυτόν (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015). Στη συνέχεια τα παιδιά καλούνται να ονομάσουν ελεύθερα το εκάστοτε συναίσθημα που θεωρούν ότι βιώνει ο πρωταγωνιστής σε κάθε ιστορία (Brechet et al., 2009, Heerey, Keltner, & Capps, 2003, Russell & Widen, 2002, Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015).

Οι ιστορίες είναι ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για την αξιολόγηση της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις. Μάλιστα, παρουσιάζει αρκετά πλεονεκτήματα. Για παράδειγμα, οι ιστορίες που αφορούν τις συναισθηματικές καταστάσεις δίνουν πληροφορίες για τις γνώσεις που έχουν τα παιδιά για τα συναισθήματα, καθώς επίσης και για την ανάπτυξη του λεξιλογίου που αφορά τα συναισθήματα, αφού καλούνται να λεκτικοποιήσουν το συναίσθημα που βιώνουν οι πρωταγωνιστές στην ιστορία (Brechet et al., 2009).

2.2 Κατανόηση συναισθηματικών καταστάσεων

Αρκετοί είναι οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το πώς τα παιδιά κατανοούν τις συναισθηματικές καταστάσεις μέσα από τις ιστορίες. Τα παιδιά κατανοούν τα βασικά συναισθήματα πιο εύκολα μέσω των ιστοριών σε σχέση με τα σύνθετα (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015). Η ικανότητα να κατανοούν τα σύνθετα συναισθήματα μέσα από τις ιστορίες καθυστερεί χρονικά σε σύγκριση με την ικανότητα τους να

κατανοούν τα βασικά που εμφανίζονται από την προσχολική ηλικία (Widen & Russell, 2010a). Ακολουθούν τα αποτελεσμάτων ερευνών για την κατανόηση των βασικών και σύνθετων συναισθημάτων μέσω των ιστοριών.

2.2.1 Κατανόηση της χαράς

Σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994) η χαρά είναι το συναίσθημα που τα παιδιά κατανοούν με πιο μεγάλη ευκολία σε σχέση με τα υπόλοιπα συναισθήματα. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Brechet et al. (2009). Διαπίστωσαν ότι η χαρά ήταν το μοναδικό συναίσθημα που τα παιδιά κατανόησαν με μεγάλη ευκολία μέσα από τις ιστορίες. Η κατανόηση της βρήκαν ότι ξεκινά από τα έξι έτη. Το 90% των 6-χρονων παιδιών την κατανόησαν μέσα από τις ιστορίες. Από την άλλη οι Widen και Russell (2010a) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά ξεκινούν να κατανοούν τη χαρά στην προσχολική ηλικία (4 έτη), ενώ οι Nelson, Hudspeth, & Russell (2013) βρήκαν ότι ξεκινούν στα τρία έτη.

Ακόμη, στην έρευνα των Μισαηλίδη και Κώστα (2016) που στόχος ήταν να εξετάσει την ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τα συναισθήματα που εκφράζονται μέσα από μεταφορικές εκφράσεις (π.χ. «Πέταξε στα σύννεφα» η μεταφορική έκφραση εκφράζει χαρά) βρέθηκε ότι από τα πέντε έτη τα παιδιά κατανοούν την έννοια της χαράς όταν εκφράζεται μέσα από ιστορίες που καταλήγουν σε μία μεταφορική πρόταση που κρύβει το συναίσθημα της χαράς. Ωστόσο, τα μικρότερα παιδιά είχαν πιο χαμηλή επίδοση από αυτά των μεγαλύτερων ηλικιών, αλλά σταδιακά παρουσίαζαν βελτίωση.

Οι Widen και Russell (2010a) βρήκαν ότι η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τη χαρά μέσα από ιστορίες βελτιώνονταν με την αύξηση της ηλικίας τους, αλλά δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο στην περίπτωση των προσώπων. Τέλος, οι Russell και Widen (2002) και οι Widen και Russell (2010a, 2010b) βρήκαν ότι η χαρά ήταν το πρώτο συναίσθημα που τα παιδιά κατανόησαν στις ιστορίες. Μάλιστα, την αναγνώρισαν πιο εύκολα μέσα από τις ιστορίες από ότι μέσα από τα πρόσωπα.

2.2.2 Κατανόηση της λύπης

Η λύπη είναι το δεύτερο συναίσθημα μετά τη χαρά που τα παιδιά κατανοούν αρκετά εύκολα σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994). Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Brechet et al. (2009) και οι Widen και Russell (2010b). Από τα τέσσερα έτη μπορούν να κατανοούν τη λύπη μέσα από ιστορίες σύμφωνα με τους Widen και Russell (2010a), ενώ οι Nelson et al. (2013) κατέληξαν ότι ξεκινούν να

την κατανοούν γύρω στα 3 έτη. Από την άλλη η Μισαηλίδη και Κώστα (2016) βρήκαν ότι στα 5 με 6 έτη τα παιδιά αρχίζουν να την αναγνωρίζουν μέσα από ιστορίες που καταλήγουν σε μία μεταφορική πρόταση που εκφράζει το συναίσθημα της λύπης. Βέβαια, αυτή η ικανότητα βελτιώνεται σταδιακά.

Ακόμη, οι Russell και Widen (2002) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά κατανόησαν τη λύπη με μεγαλύτερη ευκολία μέσα από ιστορίες από ότι μέσα από το πρόσωπο, ενώ οι Widen και Russell (2010b) βρήκαν ότι η αντίληψη της λύπης έγινε πιο εύκολα μέσα από το πρόσωπο από ότι μέσα από τις ιστορίες.

2.2.3 Κατανόηση της ντροπής

Η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής μέσω των ιστοριών ξεκινά κάπου στα 6 με 7 έτη (Widen & Russell, 2010a & Widen et al., 2015). Κάπου στα οκτώ έτη ξεκινά η αντίληψη της μέσα από ιστορίες που καταλήγουν σε μία μεταφορική πρόταση που εκφράζει ντροπή (Μισαηλίδη & Κώστα, 2016).

Επίσης, τα παιδιά δεν δυσκολεύτηκαν να κατανοήσουν την έννοια της ντροπής μέσα από τις ιστορίες. Αντίθετα παρουσίασαν δυσκολία στο να την αντιληφθούν σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου. Ωστόσο, η ικανότητα των παιδιών να την κατανοούν μέσα από τις ιστορίες βελτιώνεται όσο αυξάνεται και η ηλικία τους (Widen & Russell, 2010a & Widen et al., 2015).

2.2.4 Κατανόηση της περηφάνιας

Η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν την περηφάνια μέσα από ιστορίες ξεκινά κάπου στα 7 με 8 έτη (Widen & Russell, 2010a). Οι Μισαηλίδη και Κώστα (2016) βρήκαν ότι από τα οκτώ έτη και μετά ξεκινούν τα παιδιά να την κατανοούν μέσα από ιστορίες που καταλήγουν σε μία μεταφορική πρόταση που εκφράζει περηφάνια. Οι επιδόσεις τους στα 5 με 6 έτη ήταν αρκετά χαμηλές. Οι Kornilaki και Chlouverakis (2004) διερεύνησαν αν τα παιδιά μπορούν να διαφοροποιήσουν το συναίσθημα της περηφάνιας από αυτό της χαράς μέσα από διάφορες ιστορίες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα 7-χρονα παιδιά δυσκολευτήκαν να καταλάβουν ποιο από τα δύο εξεταζόμενα συναισθήματα προκαλούνταν από τις καταστάσεις που βίωναν οι πρωταγωνιστές στις ιστορίες. Κατέληξαν ότι τα παιδιά μπορούν να διαφοροποιήσουν την περηφάνια από τη χαρά μέσα από τις ιστορίες στην ηλικία των εννέα ετών.

Στην έρευνα των Widen et al. (2015) η περηφάνια ήταν το μοναδικό συναίσθημα που τα παιδιά τα πήγαν καλύτερα όταν καλούνταν να το αναγνωρίσουν μέσα από το

πρόσωπο από ότι μέσα από ιστορίες. Ακόμη, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα σύνθετα η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται την περηφάνια μέσα από τις ιστορίες δεν βελτιώνονταν όσο αυξάνονταν η ηλικία τους. Μάλιστα, πολλά παιδιά απάντησαν λανθασμένα ότι η ιστορία της περηφάνιας εξέφραζε το συναίσθημα της χαράς.

Συμπερασματικά, η χαρά και η λύπη είναι τα δύο συναισθήματα που τα παιδιά κατανοούν πιο εύκολα μέσα από τις ιστορίες σε σχέση με τα υπόλοιπα βασικά σύμφωνα με τον Ekman (1982, όπ. αναφ. στο Jolley & Thomas, 1994). Επίσης, τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη χαρά, τη λύπη και τη ντροπή πιο εύκολα μέσω των ιστοριών από ότι μέσω του προσώπου (Russell & Widen, 2002, Widen & Russell, 2010a, 2010b, Widen et al., 2015) σε αντίθεση με την περηφάνια (Widen et al., 2015). Ακόμη, η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τα βασικά συναισθήματα αναπτύσσεται πιο νωρίς από ότι για τα σύνθετα (Widen & Russell, 2010a, Widen et al., 2015). Παρόλα αυτά η ικανότητα να κατανοούν τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα συναισθήματα βελτιώνεται όσο αυξάνεται η ηλικία τους (Μισσηλίδη & Κώστα, 2016, Russell & Widen, 2002, Widen & Russell, 2010a, 2010b, Widen et al., 2015).

2.3 Κατανόηση σωματικών καταστάσεων

Η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις σωματικές καταστάσεις του πόνου, της πείνας, της κούρασης και του πυρετού μέσα από ιστορίες δεν έχουν μελετηθεί σε αρκετές έρευνες. Μάλιστα, για την κούραση και τον πυρετό δεν έχει διεξαχθεί κάποια έρευνα σε παιδιά που να εξετάζει την ικανότητα τους να τα κατανοούν μέσα από τις ιστορίες.

Όσον αφορά τη σωματική κατάσταση του πόνου τα παιδιά ξεκινούν να κατανοούν αυτή την έννοια μέσα από τις ιστορίες πολύ νωρίς, ήδη από την ηλικία των δύο ετών. Μάλιστα, σε αυτή την ηλικία κατανοούν τις έννοιες του «κλαίω», «κάηκα» και «χτύπησα». Από τα τέσσερα έτη και μετά αρχίζουν να κατανοούν μέσα από ιστορίες την έννοια του πόνου, του τσιμπήματος, των επιφωνημάτων του πόνου (π.χ. Ααα, Αουutz κ.ά.) (Wellman, Harris, Banerjee, & Sinclair, 1995). Αναφορικά με την κατανόηση της πείνας μέσα από τις ιστορίες έχει φανεί ότι τα παιδιά από τα 4 με 5 έτη μπορούν να κατανοούν αυτή την έννοια, ενώ παρατηρείται σταδιακή βελτίωση με την αύξηση της ηλικίας τους σύμφωνα με τους Atance και Meltzoff (2005).

Είναι φανερό πως ήδη από πολύ νωρίς ξεκινά να αναπτύσσεται η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν μέσω των ιστοριών τις σωματικές καταστάσεις του πόνου και

της πείνας. Δεν βρέθηκε, όμως, να έχουν γίνει αρκετές έρευνες για την κατανόηση των σωματικών καταστάσεων, π.χ. της κούρασης ή του πυρετού.

2.4 Κατανόηση νοητικών καταστάσεων

Για την κατανόηση των νοητικών καταστάσεων της σκέψης, της ονειροπόλησης, της ευχής και της αβεβαιότητας μέσω των ιστοριών έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες. Για την ευχή δεν βρέθηκε να έχει γίνει κάποια έρευνα.

Όσον αφορά τη σκέψη τα παιδιά από τα 4 με 6 έτη μπορούν να κατανοούν την έννοια της σκέψης, μία ικανότητα που βελτιώνεται σταδιακά. Μάλιστα, το 78,9% των παιδιών την κατανόησαν μέσα από τις ιστορίες (Baron-Cohen, 1989). Από την άλλη οι Flavell, Green και Flavell (1993) κατέληξαν ότι στα 3 με 4 έτη τα παιδιά δεν μπορούν να κατανοήσουν την έννοια της σκέψης μέσα από διάφορες ιστορίες που τους αναγνώστηκαν. Από τα 6 με 7 έτη αρχίζουν να την κατανοούν. Οι Bamford και Lagattuta (2012) βρήκαν ότι τα παιδιά από τα 5 με 6 έτη μπορούν να κατανοούν τις θετικές και τις αρνητικές σκέψεις μέσα από ιστορίες, κάτι που βελτιώνεται σταδιακά. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Lagattuta, Wellman και Flavell (1997).

Για την αβεβαιότητα στην έρευνα των Moore, Pure και Furrow (1990) φάνηκε ότι από την ηλικία των πέντε ετών τα παιδιά ξεκινούν να την κατανοούν μέσα από ιστορίες λανθασμένων πεποιθήσεων από τη Θεωρία του Νου, κάτι που βελτιώνεται όσο αυτά μεγαλώνουν. Τέλος, το 78,9% των 4-χρονων και των 6-χρονων παιδιών κατανόησαν μέσα από τις ιστορίες την ονειροπόληση (Baron-Cohen, 1989).

Από τα προαναφερθέντα είναι φανερό ότι η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις ξεκινά σχετικά νωρίς χρονικά. Τα παιδιά μπορούν να τις κατανοούν μέσω των ιστοριών ήδη από τα 4 έτη, μία ικανότητα που βελτιώνεται σταδιακά (Baron-Cohen, 1989).

Καταληκτικά, έχουν γίνει αρκετές έρευνες που εξετάζουν την ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις συναισθηματικές καταστάσεις μέσα από τις ιστορίες (Brechet et al., 2009^ο Heerey et al., 2003^ο Kornilaki & Chlouverakis, 2004^ο Μισαηλίδη & Κώστα, 2016^ο Nelson et al., 2013^ο Russell & Widen, 2002^ο Widen & Russell, 2010a^ο Widen & Russell, 2010b^ο Widen & Russell, 2010c^ο Widen et al., 2015). Ακόμη, έχει εξεταστεί η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις σωματικές καταστάσεις του πόνου (Wellman, Harris, Banerjee, & Sinclair, 1995) και της πείνας (Atance & Meltzoff, 2005) μέσω των ιστοριών. Ωστόσο, δεν έχει διερευνηθεί η ικανότητα των παιδιών να

κατανοούν την κούραση και τον πυρετό. Τέλος, έχει εξεταστεί η κατανόηση μέσω των ιστοριών της σκέψης (Baron-Cohen, 1989, Flavell, Green, & Flavell, 1993, Lagattuta, Wellman, & Flavell, 1997, Bamford & Lagattuta, 2012), της αβεβαιότητας (Moore, Pure, & Furrow, 1990) και της ονειροπόλησης (Baron-Cohen, 1989). Δεν έχει γίνει κάποια έρευνα για την κατανόηση της ευχής.

Κεφάλαιο 3^ο

Απόδοση συναισθηματικών καταστάσεων στα παιδικά σχέδια

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε φάνηκε ότι ο μόνος τύπος κατάστασης για τον οποίο υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα σε ό,τι αφορά τη σχεδίαση είναι οι συναισθηματικές καταστάσεις. Δεν έχει διεξαχθεί καμία έρευνα που να εξετάζει τη σχεδιαστική απόδοση των σωματικών και νοητικών καταστάσεων. Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται τα αποτελέσματα ερευνών για την έκφραση συναισθηματικών καταστάσεων (τα βασικά συναισθήματα της χαράς και της λύπης και τα σύνθετα της ντροπής και της περηφάνιας) στα παιδικά σχέδια.

3.1 Σχέδια με απεικόνιση ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας

Για τη σχεδιαστική απόδοση των συναισθηματικών καταστάσεων χρησιμοποιούνται κάποιοι συγκεκριμένοι τύποι σχεδίων. Τα είδη των σχεδίων που χρησιμοποιούν ως εργαλεία οι μελετητές είναι: (1) τα εκφραστικά σχέδια (το παιδί αποδίδει ελεύθερα το επιδιωκόμενο συναίσθημα με όποιον τρόπο επιθυμεί) (Jolley, 2010), (2) τα σχέδια με την απεικόνιση ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας (Bonoti & Misalidi, 2015 Brechet et al., 2009) και (3) τα σχέδια συμπλήρωσης (το παιδί συμπληρώνει σε ένα προ-σχεδιασμένο πρόσωπο την έκφραση προσώπου που αντιστοιχεί στο συναίσθημα-στόχο σύμφωνα με την Cox, 2005, όπ. αναφ. στο Brechet et al., 2009 Sayil, 2001).

Στην παρούσα εργασία θα γίνει αναφορά και θα χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο σε ένα από τα έργα της έρευνας το σχέδιο με την απεικόνιση ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας. Τα παιδιά καλούνται να σχεδιάσουν ολόκληρη την φιγούρα προκειμένου να αποδώσουν το εκάστοτε συναίσθημα. Αρκετοί ήταν οι ερευνητές που ζήτησαν από τα παιδιά να σχεδιάσουν ολόκληρη την φιγούρα, ώστε να εντοπίσουν τους σχεδιαστικούς δείκτες (π.χ. πρόσωπο, σώμα κ.ά.) που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να αποτυπώσουν τα συναισθήματα (Bonoti & Misalidi, 2015 Brechet et al., 2007 Brechet et al., 2009 Burkitta & Watling, 2016 Misalidi & Bonoti, 2013 Picard & Gauthier, 2012). Μάλιστα, τα σχέδια με την απεικόνιση της ανθρώπινης φιγούρας έχουν πιο αυξημένο βαθμό δυσκολίας από ότι τα σχέδια συμπλήρωσης. Αυτό συμβαίνει διότι τα παιδιά καλούνται να συμπεριλάβουν στα σχέδιά κυριολεκτικούς και μεταφορικούς δείκτες (πρόσωπο, σώμα κ.ά.) (Brechet et al., 2007), ενώ στα σχέδια συμπλήρωσης πρέπει να συμπληρώσουν μόνο τα χαρακτηριστικά του προσώπου.

3.2 Δείκτες συναισθηματικής έκφρασης

Οι σχεδιαστικοί δείκτες που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να αποτυπώσουν τις συναισθηματικές καταστάσεις στα σχέδιά τους είναι δύο: κυριολεκτικοί και μη κυριολεκτικοί ή μεταφορικοί δείκτες (Jolley, 2010). Ο κυριολεκτικός τρόπος απόδοσης του συναισθήματος γίνεται μέσω (1) της αλλαγής των χαρακτηριστικών του προσώπου της ανθρώπινης φιγούρας (π.χ. όταν η καμπύλη του στόματος είναι προς τα πάνω δηλώνει το συναίσθημα της λύπης) (Brechet et al., 2007, 2009, Jolley, 2010) και (2) της προσωποποίησης των ζώων και/ή των αντικειμένων, την απόδοση των ζώων ή των αντικειμένων με ανθρώπινα χαρακτηριστικά προσώπου (Jolley, 2010).

Από την άλλη ο μεταφορικός τρόπος απόδοσης του συναισθήματος γίνεται (1) με αλλαγές στο σώμα (π.χ. των χεριών) και στη στάση του σώματος (π.χ. τα χέρια στη μέση εκφράζουν θυμό), (2) με τη χρήση των στοιχείων του πλαισίου που έχει να κάνει με το περιεχόμενο/θέμα του σχεδίου και όχι με τον σχεδιασμό ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας (οι μη κυριολεκτικοί δείκτες του πλαισίου έχουν να κάνουν με (α) τον καιρό (π.χ. μία ηλιόλουστη μέρα εκφράζει χαρά), (γ) την εποχή (π.χ. το καλοκαίρι εκφράζει χαρά), (δ) τα αντικείμενα (π.χ. ένα μαραμένο λουλούδι δηλώνει λύπη) και (ε) την κατάσταση των αντικειμένων (π.χ. ένα κατεστραμμένο αντικείμενο δείχνει λύπη) (Brechet et al., 2007, Misailidi & Bonoti, 2013, Picard & Gauthier, 2012), καθώς επίσης και (3) με τη χρήση στοιχείων αφηρημένης έκφρασης που αφορά τις επίσημες ιδιότητες του σχεδίου (π.χ. χρώμα, γραμμές, μέγεθος προσώπων και/ή αντικειμένων κ.ά.) (Jolley et al., 2004, Brechet et al., 2007, 2009). Ένα σχέδιο μπορεί να αποτελείται από συνδυασμό δεικτών (Misailidi & Bonoti, 2013). Οι δείκτες σχεδιαστικής απόδοσης των συναισθημάτων φαίνονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1

Δείκτες σχεδιαστικής απόδοσης των συναισθημάτων

	Σχεδιαστικοί δείκτες			
	Πρόσωπο	Σώμα	Πλαίσιο	Αφηρημένη έκφραση
Κυριολεκτικοί δείκτες	1. Αλλαγές στο πρόσωπο (π.χ. στόμα καμπυλωτό κάτω). 2. Απόδοση ζώων και/ή αντικειμένων με ανθρώπινα χαρακτηριστικά προσώπου.	Αλλαγές στο σώμα (π.χ. των χεριών) και στη στάση του σώματος (π.χ. τα χέρια στη μέση εκφράζουν θυμό).		
Μεταφορικοί δείκτες			Αφορά το θέμα του σχεδίου και όχι την φιγούρα (καιρός κ.ά.).	Χρώμα, γραμμές, μέγεθος κ.ά.

Όσον αφορά την ηλικία που ξεκινούν να χρησιμοποιούν τους δείκτες φαίνεται ότι η χρήση των κυριολεκτικών δεικτών είναι πιο πρώιμη συγκριτικά με τη χρήση των μεταφορικών (Brechet et al., 2007◊ Jolley et al., 2004◊ Picard & Gauthier, 2012). Για παράδειγμα, οι Winston et al. (1995) βρήκαν ότι τα 6χρονα χρησιμοποίησαν κυριολεκτικούς δείκτες, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά χρησιμοποίησαν μη κυριολεκτικούς. Γενικά, τα μεγαλύτερα παιδιά χρησιμοποιούν μεγαλύτερο αριθμό σχεδιαστικών δεικτών για να αποδώσουν το εκάστοτε συναίσθημα σε σχέση με τα μικρότερα, γι' αυτό και τα σχέδια τους χαρακτηρίζονται ως πιο εκφραστικά (Bonoti & Misalidi, 2015).

Ειδικότερα, οι έρευνες έχουν δείξει ότι στα τέσσερα έτη ξεκινούν κάνοντας αλλαγές στα χαρακτηριστικά του προσώπου της φιγούρας (Bonoti & Misalidi, 2015◊ Brechet et al., 2009◊ Sayil, 2001). Οι αλλαγές στο σώμα ξεκινούν από τα οκτώ έτη και μετά (Brechet et al., 2007, 2009), ενώ κάπου στα οκτώ έτη αρχίζουν να χρησιμοποιούν και τα στοιχεία του πλαισίου σε συνδυασμό με τις αλλαγές στα χαρακτηριστικά του προσώπου και του σώματος (Bonoti & Misalidi, 2015◊ Brechet et al., 2009◊ Jolley, 2010). Η ικανότητα να χρησιμοποιούν στα σχέδιά τους μεταφορικά στοιχεία αναπτύσσεται πιο νωρίς σε σχέση με την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τα μη κυριολεκτικά αφηρημένα στοιχεία (Winston et al., 1995◊ Jolley et al., 2004).

3.3 Έκφραση και δείκτες έκφρασης συναισθηματικών καταστάσεων στο σχέδιο

Ακολουθούν αποτελέσματα ερευνών που έχουν εξετάσει την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν σχεδιαστικά τα βασικά και τα σύνθετα συναισθήματα στα σχέδια τους, καθώς επίσης και τους σχεδιαστικούς δείκτες που χρησιμοποίησαν. Μάλιστα, οι Bonoti και Misalidi (2015) κατέληξαν ότι ανάμεσα στα βασικά και τα σύνθετα συναισθήματα παρατηρούνται αρκετές διαφορές, όπως διαφαίνεται και στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2

Διαφορές ως προς τη σχεδιαστική απόδοση βασικών και σύνθετων συναισθημάτων

Βασικά συναισθήματα	Σύνθετα συναισθήματα
1. Τα σχέδια με τα βασικά συναισθήματα είναι πιο εκφραστικά επειδή τα παιδιά χρησιμοποιούν μεγαλύτερο αριθμό σχεδιαστικών δεικτών για να τα αποδώσουν. 2. Χρησιμοποιούν περισσότερες τις αλλαγές στα χαρακτηριστικά του προσώπου της ανθρώπινης φιγούρας για να τα αποδώσουν. 3. Η ικανότητα να αποδίδουν τα βασικά συναισθήματα αναπτύσσεται πιο γρήγορα (4 ετών).	1. Τα σχέδια με τα σύνθετα συναισθήματα είναι λιγότερο εκφραστικά επειδή τα παιδιά χρησιμοποιούν μικρότερο αριθμό σχεδιαστικών δεικτών για να τα αποδώσουν. 2. Χρησιμοποιούν περισσότερα τα στοιχεία του πλαισίου και τις αλλαγές στο σώμα για να σχεδιάσουν την ανθρώπινη φιγούρα. 3. Η ικανότητα να αποδίδουν τα σύνθετα συναισθήματα αναπτύσσεται πιο αργά (6 ετών).
⇒ Τα μεγαλύτερα παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερους σχεδιαστικούς δείκτες από ότι τα μικρότερα για να αποδώσουν τους δυο τύπους συναισθημάτων.	

3.3.1 Έκφραση της χαράς

Η χαρά είναι ένα συναίσθημα που μπορεί να αποδοθεί αρκετά εύκολα σχεδιαστικά σε σχέση με τα υπόλοιπα βασικά συναισθήματα (π.χ. έκπληξη κ.ά.) (Bonoti & Misailidi, 2006). Άλλωστε και η ικανότητα των παιδιών να την αποδίδουν σχεδιαστικά ξεκινά από νωρίς, από τα τέσσερα έτη (Bonoti & Misailidi, 2015; Sayil, 2001).

Για τη σχεδιαστική απόδοσή της χαράς τα παιδιά χρησιμοποιούσαν περισσότερους δείκτες από ότι χρησιμοποιούν για να αποδώσουν τα υπόλοιπα βασικά (Bonoti & Misailidi, 2006; Bonoti & Misailidi, 2015; Jolley et al., 2004), αλλά και τα σύνθετα (Bonoti & Misailidi, 2015). Πιο συχνά κατέφευγαν στην αλλαγή χαρακτηριστικών του προσώπου, μετά στη χρήση των στοιχείων του πλαισίου και τέλος, λιγότερο συχνά κάνουν αλλαγές στο σώμα της φιγούρας (Brechet et al., 2009; Bonoti & Misailidi, 2015).

Ο κυριολεκτικός τρόπος έκφρασης χρησιμοποιήθηκε πιο συχνά για την απόδοση των σχεδίων που εξέφραζαν χαρά, ενώ ο μεταφορικός τρόπος για τα λυπημένα σχέδια (Picard & Gauthier, 2012). Βέβαια, όταν σχεδίαζαν έναν χαρούμενο άνθρωπο, χρησιμοποιούσαν κυριολεκτικούς δείκτες (π.χ. πρόσωπο). Όμως, όταν σχεδίαζαν ένα χαρούμενο δέντρο ή σπίτι, χρησιμοποιούσαν μεταφορικούς δείκτες (π.χ. προσωποποίηση δέντρου, γραμμές, χρώμα κ.ά.) (Brechet et al., 2007; Winston et al., 1995). Ωστόσο, τα εύρημα των Picard και Gauthier (2012) έρχονται σε αντίθεση με αυτά των Misailidi και Bonoti (2013) που βρήκαν ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν παρόμοιους και όχι διαφορετικούς δείκτες για την απόδοση της χαράς και της λύπης.

Αυτά τα χαρακτηριστικά των κυριολεκτικών και μεταφορικών δεικτών που χρησιμοποίησαν τα παιδιά για την απόδοση της χαράς έχουν συγκεντρωθεί στον Πίνακα 3. και προέρχονται από τις έρευνες των Bonoti και Misalidi (2015), των Brechet et al. (2007, 2009), των Misalidi και Bonoti (2013) και των Picard και Gauthier (2012).

3.3.2 Έκφραση της λύπης

Όσον αφορά τη λύπη είναι το δεύτερο στη σειρά συναίσθημα μετά τη χαρά που μπορεί να αποδοθεί αρκετά εύκολα σχεδιαστικά. Και η ικανότητα των παιδιών να σχεδιάσουν τη λύπη ξεκινά από τα τέσσερα έτη. Αποδίδεται πιο συχνά με χαρακτηριστικά του προσώπου, μετά με στοιχεία του πλαισίου και τέλος, λιγότερο συχνά κάνουν αλλαγές στο σώμα της φιγούρας (Bonoti & Misalidi, 2015). Μάλιστα, τα παιδιά τροποποιούσαν πιο συχνά την περιοχή του στόματος απ' ό,τι την περιοχή των φρυδιών για να αποδώσουν τη λύπη σύμφωνα με τους Bassili, Boucher και Ekman (1979, 1975, όπ. αναφ. στο Sayil, 2001).

Η χρήση των μη κυριολεκτικών δεικτών είναι πιο συχνή για την απόδοση των λυπημένων σχεδίων. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά χρησιμοποίησαν τον μεταφορικό τρόπο έκφρασης για να αποδώσουν ένα λυπημένο σπίτι και ένα λυπημένο δέντρο. Ωστόσο, δεν τον χρησιμοποίησαν για να σχεδιάσουν έναν λυπημένο άνθρωπο, διότι ο μεταφορικός τρόπος δεν χρησιμοποιείται συχνά για τη σχεδίαση μιας φιγούρας (Brechet al., 2007◊ Picard & Gauthier, 2012◊ Winston et al., 1995).

Στον Πίνακα 3. παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά των κυριολεκτικών και μη κυριολεκτικών δεικτών που χρησιμοποιούνται για τη σχεδιαστική απόδοση της λύπης και προέρχονται από τις έρευνες των Bonoti και Misalidi (2015), των Brechet et al. (2007, 2009), των Misalidi και Bonoti (2013) και των Picard και Gauthier (2012).

3.3.3 Έκφραση της ντροπής

Η σχεδιαστική απόδοση της ντροπής ξεκινά στα έξι έτη και τα παιδιά χρησιμοποιούν λιγότερους δείκτες για να την αποδώσουν στα σχέδιά τους. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποίησαν συχνότερα τα στοιχεία του πλαισίου, μετά κατέφυγαν σε τροποποιήσεις του σώματος και τέλος, σε μικρότερο βαθμό έκαναν αλλαγές στα χαρακτηριστικά του προσώπου της φιγούρας (Bonoti & Misalidi, 2015). Επίσης, απέδιδαν με κυριολεκτικούς δείκτες τις μεταφορικές εκφράσεις που εξέφραζαν ντροπή. Βέβαια, από την ηλικία των οκτώ ετών η ικανότητα αυτή άρχιζε να βελτιώνεται (Μισαηλίδη & Κώστα, 2016). Τα χαρακτηριστικά των κυριολεκτικών και μεταφορικών δεικτών που

χρησιμοποιούν τα παιδιά για να αποδώσουν τη ντροπή έχουν συγκεντρωθεί στον Πίνακα 3. και προέρχονται από την ερευνά των Bonoti και Misalidi (2015).

3.3.4 Έκφραση της περηφάνιας

Η ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν σχεδιαστικά την περηφάνια αρχίζει στα έξι έτη. Τα παιδιά χρησιμοποιούν λιγότερους σχεδιαστικούς δείκτες για να την αποδώσουν. Συγκεκριμένα, καταφεύγουν πιο συχνά σε χρήση των στοιχείων του πλαισίου, μετά σε αλλαγές στο σώμα της φιγούρας και τέλος, σε τροποποιήσεις των χαρακτηριστικών του προσώπου. Βέβαια, στη συγκεκριμένη έρευνα τα παιδιά χρησιμοποίησαν περισσότερους δείκτες για να αποδώσουν την περηφάνια από ότι χρησιμοποίησαν για τη ντροπή (Bonoti & Misalidi, 2015). Επίσης, τα παιδιά σχεδίασαν με κυριολεκτικούς και όχι με μεταφορικούς τρόπους τη μεταφορική έκφραση της περηφάνιας, μία ικανότητα που από τα οκτώ έτη και μετά βελτιώνεται (Μισαηλίδη & Κώστα, 2016). Τα χαρακτηριστικά των κυριολεκτικών και μη κυριολεκτικών δεικτών που χρησιμοποιούνται από τα παιδιά για να αποδώσουν την περηφάνια παρουσιάζονται στον Πίνακα 3. και προέρχονται από την ερευνά των Bonoti και Misalidi (2015).

Πίνακας 3

Κυριολεκτικοί και μεταφορικοί δείκτες σχεδιαστικής απόδοσης συναισθηματικών καταστάσεων (βιβλιογραφική ανασκόπηση)

Κυριολεκτικοί δείκτες		Μεταφορικοί δείκτες		
	Πρόσωπο	Σώμα	Αφηρημένη έκφραση	Πλαίσιο
Χαρά	- στόμα καμπυλωτό προς τα κάτω - έντονα ανοιχτά μάτια - προσωποποίηση (π.χ. ήλιου με ανθρώπινα χαρακτηριστικά προσώπου)	- χέρια ανυψωμένα προς τα πάνω - χέρια εκτείνονται πλαγίως - η φιγούρα τρέχει και/ή χοροπηδά	- μέγεθος (διπλασιασμός μεγέθους των αντικειμένων και/ή προσώπων, π.χ. σπίτι) - χρώμα (π.χ. συμπερίληψη τριών ή περισσότερων χρωμάτων) - γραμμές (π.χ. λείες, απαλές και καμπυλωτές γραμμές)	- καιρός (π.χ. μπλε ουρανός, ουράνιο τόξο, ήλιος) - εποχή (π.χ. άνοιξη, καλοκαίρι) - αντικείμενα (π.χ. δόρο, καρδιές, λουλούδια, φρούτα, χαρούμενες λεπτομέρειες στα ρούχα της φιγούρας, πολλά φύλλα στα κλαδιά, ανυψωμένα κλαδιά, υγιές δέντρο, κοιλότητες δέντρων με ζώα μέσα, άνθρωποι και/ή παιδιά να παίζουν) - κατάσταση αντικειμένων (διπλασιασμός των χαρακτηριστικών του σπιτιού ή του δέντρου, π.χ. της πόρτας ή πολλά φύλλα στα κλαδιά) - λεκτικά σύμβολα
	- στόμα καμπυλωτό προς τα πάνω - δάκρυα στα μάτια - προσωποποίηση (π.χ. ήλιου με ανθρώπινα χαρακτηριστικά προσώπου)	- τα χέρια κοντά και/ή παράλληλα με το σώμα -οι ώμοι πέφτουν προς τα κάτω (σαν να καταρρέει)	- μέγεθος (μείωση μεγέθους των αντικειμένων και/ή των προσώπων, π.χ. δέντρο κ.ά.) - χρώμα (κανένα χρώμα ή χρήση μαύρου χρώματος) - γραμμές (π.χ. έντονες, σκληρές, κυματοειδείς, ζιγκ ζαγκ γραμμές)	- καιρός (π.χ. βροχή, σύννεφα) - εποχή (π.χ. χειμώνας, φθινόπωρο) - αντικείμενα (π.χ. κατεστραμμένα αντικείμενα, σπασμένο παιχνίδι, χαλασμένο αυτοκίνητο, μαραμμένα λουλούδια, πεσμένα φύλλα, δέντρα με λίγα φύλλα, σπασμένα κλαδιά δέντρων, δέντρο σκεπασμένο με χιόνι, γερασμένο και/ή άρρωστο δέντρο, δέντρο που καταστρέφεται από τους ανθρώπους, άδειες κοιλότητες δέντρων) - κατάσταση αντικειμένων (μείωση μεγέθους, π.χ. του σπιτιού ή δέντρου, γκρεμισμένο σπίτι, άδειος χώρος) - λεκτικά σύμβολα
Λύπη	- βλέφαρα καμπυλωτά προς τα πάνω - βλέμμα προς τα κάτω (αποφυγή οπτικής επαφής) - κοκκίνισμα προσώπου	- κλίση κεφαλιού προς τα εμπρός/κάτω - το κεφάλι μαζεύεται στο στήθος - χέρια που καλύπτουν το πρόσωπο - οι ώμοι πέφτουν μπροστά		Περιεχόμενο (π.χ. βαθμοί, ακατάστατο δωμάτιο) - αντικείμενα (π.χ. κατεστραμμένα αντικείμενα, παιχνίδια, ακατάλληλα ή καθόλου ρούχα, χαμηλοί βαθμοί) - πρόσωπα (π.χ. δάσκαλος/α, γονείς, συμμαθητές) - λεκτικά σύμβολα
	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω - ανασηκωμένο πηγούνι ελαφρώς πάνω - στόμα καμπυλωτό ελαφρώς προς κάτω * - χαμηλής έντασης χαμόγελο			Περιεχόμενα (π.χ. αγόνας, βαθμοί, σκηνή) - αντικείμενα (π.χ. βραβείο, μετάλλιο, βάθρο) - πρόσωπα (π.χ. δάσκαλος/α, γονείς, συμμαθητές/τριες) - λεκτικά σύμβολα
Ντροπή				
Περηφάνια				

Καταληκτικά, η χαρά και η λύπη είναι τα δύο συναισθήματα που μπορούν να αποδοθούν πιο εύκολο σχεδιαστικά σε σχέση με τα σύνθετα και μάλιστα, μπορούν να αποδοθούν με περισσότερους σχεδιαστικούς δείκτες (Bonoti & Misailidi, 2006◊ Bonoti & Misailidi, 2015◊ Jolley et al., 2004). Τα παιδιά καταφεύγουν πιο συχνά στην αλλαγή των χαρακτηριστικών του προσώπου για να αποτυπώσουν τα βασικά συναισθήματα, μετά στη χρήση στοιχείων του πλαισίου και τέλος, σε τροποποιήσεις του σώματος (Bonoti & Misailidi, 2015◊ Brechet et al., 2009). Για τα σύνθετα συναισθήματα καταφεύγουν πρώτα στη χρήση των στοιχείων πλαισίου, μετά σε αλλαγές στο σώμα της φιγούρας και τέλος, σε τροποποιήσεις των χαρακτηριστικών του προσώπου (Bonoti & Misailidi, 2015). Επιπλέον, η ικανότητα των παιδιών να σχεδιάζουν τη χαρά και τη λύπη αναπτύσσεται στα τέσσερα έτη (Bonoti & Misailidi, 2015◊ Sayil, 2001), ενώ για τα σύνθετα καθυστερεί (έξι έτη). Τέλος, η ικανότητα τους να αποδίδουν σχεδιαστικά τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα βελτιώνεται όσο αυτά μεγαλώνουν.

3.4 Έκφραση σωματικών και νοητικών καταστάσεων στο σχέδιο

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε φάνηκε ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί καμία έρευνα που να εξετάζει την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν σχεδιαστικά τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις.

3.5 Η παρούσα έρευνα

Συνοψίζοντας όσα παρουσιάστηκαν έως αυτό το σημείο, προηγούμενες έρευνες έχουν εξετάσει την ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές καταστάσεις μέσα από το πρόσωπο (Boyatzis et al., 1991◊ Camras et al., 1983◊ Keltner & Buswell, 1996◊ Nelson et al., 2013◊ Russell & Widen, 2002◊◊ Tracy et al., 2005◊ Widen & Russell, 2010a, 2010b◊ Widen et al., 2011◊◊ Widen et al., 2015◊ Tracy et al., 2005). Δεν έχει γίνει κάποια έρευνα που να εξετάζει την αντίληψη των σωματικών καταστάσεων του πόνου, της πείνας, της κούρασης και του πυρετού. Όσον αφορά τις νοητικές καταστάσεις της ευχής και της ονειροπόλησης δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα καμία μελέτη που να διερευνά την αντίληψη αυτών μέσω του προσώπου. Μόνο οι νοητικές καταστάσεις της σκέψης (Back et al., 2008◊ Baron-Cohen et al., 1997, 2001) και της αβεβαιότητας (Krahmer & Swerts, 2005) έχουν εξεταστεί για το πώς τις αντιλαμβάνονται τα παιδιά μέσα από το πρόσωπο.

Αναφορικά με την κατανόηση καταστάσεων σε ιστορίες έχουν γίνει έρευνες που εξετάζουν τη συναισθηματική κατανόηση των παιδιών μέσα από αυτά (Brechet et al.,

2009◊ Heerey et al., 2003◊ Kornilaki & Chlouverakis, 2004◊ Μισαηλίδη & Κώστα, 2016◊ Nelson et al., 2013◊ Russell & Widen, 2002◊◊ Widen & Russell, 2010a◊ Widen & Russell, 2010b◊ Widen & Russell, 2010c◊ Widen et al., 2015). Ακόμη, έχει εξεταστεί η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις σωματικές καταστάσεις του πόνου (Wellman, Harris, Banerjee, & Sinclair, 1995) και της πείνας (Atance & Meltzoff, 2005). Ωστόσο, δεν έχει διερευνηθεί η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν την κούραση και τον πυρετό μέσα από τις ιστορίες. Τέλος, έχει εξεταστεί η κατανόηση μέσω των ιστοριών των νοητικών καταστάσεων της σκέψης (Baron-Cohen, 1989◊ Bamford & Lagattuta, 2012), της αβεβαιότητας (Moore, Pure, & Furrow, 1990) και της ονειροπόλησης (Baron-Cohen, 1989). Δεν έχει γίνει, όμως, κάποια έρευνα για την κατανόηση της ευχής.

Τέλος, δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια έρευνα που να εξετάζει την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν σχεδιαστικά τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις. Οι μέχρι τώρα έρευνες έχουν εξετάσει το πώς τα παιδιά αποδίδουν σχεδιαστικά μόνο τις συναισθηματικές καταστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, οι Bonoti και Misalidi (2015), οι Brechet et al. (2007), οι Brechet et al. (2009), οι Misalidi και Bonoti (2013) και οι Picard και Gauthier (2012) εξέτασαν το πώς τα παιδιά αποδίδουν τα βασικά συναισθήματα (χαρά, λύπη) με την απεικόνιση ολόκληρης της ανθρώπινης φιγούρας, ενώ μόνο οι Bonoti και Misalidi (2015) εξέτασαν τη σχεδιαστική απόδοση των σύνθετων συναισθημάτων (ντροπή, περηφάνια).

Με βάση τα παραπάνω οι στόχοι της παρούσας έρευνας διαμορφώθηκαν ως εξής. Η έρευνα εξέτασε: (α) την ικανότητα παιδιών ηλικίας 4-, 6- και 8- ετών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές (χαρά, λύπη, ντροπή, περηφάνια), τις σωματικές (κάποιος/α που πονάει, πεινάει, είναι κουρασμένος/η και έχει πυρετό) και τις νοητικές (κάποιος που σκέφτεται κάτι, ονειροπολεί, είναι αβέβαιος/η και εύχεται κάτι) καταστάσεις μέσα από φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, (β) την ικανότητα τους να κατανοούν αυτές τις καταστάσεις μέσα από ιστορίες, (γ) την ικανότητα τους να τις αποδίδουν σχεδιαστικά και (δ) τη σύγκριση των επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα τρία αυτά έργα.

Για την υλοποίηση των στόχων της έρευνας τα παιδιά κλήθηκαν αρχικά να αντιληφθούν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις μέσα από φωτογραφίες ενός αγοριού και ενός κοριτσιού με εκφράσεις προσώπου (σύνολο 12 φωτογραφίες). Μετά κλήθηκαν να κατανοήσουν ποια κατάσταση βιώνει ο πρωταγωνιστής σε κάθε σενάριο (σύνολο 12 ιστορίες). Τέλος, τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν μία ανθρώπινη φιγούρα για κάθε μία από τις καταστάσεις (σύνολο 12 σχέδια).

Πιο αναλυτικά οι υποθέσεις που εξετάστηκαν ήταν εξής:

1. Αναμενόταν ότι τα 6-χρονα και τα 8-χρονα θα έχουν καλύτερες επιδόσεις και στα τρία έργα για τις συναισθηματικές καταστάσεις σε σχέση με την μικρότερη ηλικιακή ομάδα (4-χρονα).
2. Αναμενόταν ότι η επίδοση των παιδιών και στα τρία έργα για τις συναισθηματικές καταστάσεις θα βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας τους.
3. Αναμενόταν ότι τα 6-χρονα και τα 8-χρονα θα χρησιμοποιήσουν περισσότερο τους τρεις σχεδιαστικούς δείκτες για να αποδώσουν τις συναισθηματικές καταστάσεις σε σχέση με την μικρότερη ηλικιακή ομάδα.

Τέλος, για την αντίληψη, την κατανόηση και τη σχεδίαση των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων δεν υπήρχαν προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα. Γι' αυτό τον λόγο δεν διατυπώθηκαν υποθέσεις, αλλά ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία είναι τα εξής:

1. Ποια είναι η επίδραση της ηλικίας στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα που χορηγήθηκαν για την αντίληψη, κατανόηση και σχεδιαστική απόδοση των νοητικών και σωματικών καταστάσεων;
2. Η επίδοσή των παιδιών και στα τρία έργα θα βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας τους;
3. Ποια είναι η επίδραση του φύλου στις επιδόσεις των παιδιών στα τρία έργα;
4. Υπάρχουν διαφορές στις επιδόσεις των παιδιών να αντιλαμβάνονται και να κατανοούν τους τρεις τύπους καταστάσεων;
5. Ποια από τις τρεις ομάδες σχεδιαστικών δεικτών θα χρησιμοποιήσουν τα παιδιά συχνότερα για τη σχεδιαστική απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων;
6. Υπάρχουν διαφορές στις επιδόσεις παιδιών και ενηλίκων στα τρία έργα;
7. Υπάρχουν διαφορές μεταξύ παιδιών και ενηλίκων στους σχεδιαστικούς δείκτες που θα χρησιμοποιήσουν για τη σχεδιαστική απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων;

Μέρος II

Κεφάλαιο 4^ο

Μέθοδος

4.1 Δείγμα

Στην έρευνα πήραν μέρος 102 παιδιά ($M = 78,85$ μήνες, $SD = 20,23$), 51 αγόρια και 51 κορίτσια. Τα παιδιά ταξινομήθηκαν σε τρεις ισάριθμες ηλικιακές ομάδες ($n = 40$ παιδιά η κάθε μία): 4-χρονα ($n = 17$ αγόρια, $M = 56,12$ μήνες, $SD = 6,40$ και $n = 17$ κορίτσια, $M = 53,71$ μήνες, $SD = 2,17$), 6-χρονα ($n = 17$ αγόρια, $M = 77,94$, $SD = 2,53$ και $n = 17$ κορίτσια, $M = 78,59$, $SD = 3,24$) και 8-χρονα ($n = 17$ αγόρια, $M = 103,47$, $SD = 3,28$ και $n = 17$ κορίτσια, $M = 103,29$, $SD = 3,36$).

Τα παιδιά φοιτούσαν σε Νηπιαγωγεία και σε Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ) που βρίσκονται σε πόλη του Νομού της Αιτωλοακαρνανίας. Όλα τα παιδιά είχαν ελληνική ιθαγένεια. Η πλειονότητα των παιδιών προέρχονταν από οικογένειες χαμηλού και μεσαίου κοινωνικομορφωτικού επιπέδου. Στο δείγμα δεν συμπεριλήφθηκαν παιδιά που είχαν διαταραχές στη γλωσσική ικανότητα ή/και στην ικανότητα επικοινωνίας ή/και μαθησιακές δυσκολίες ή/και γενικότερα άλλου είδους ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς τους.

Τέλος, στην έρευνα συμμετείχαν ακόμη 34 ενήλικες, 17 άντρες (50%) και 17 γυναίκες (50%) (ομάδα ελέγχου). Όλοι οι ενήλικοι συμμετέχοντες είχαν ελληνική ιθαγένεια. Η πλειονότητα των ενηλίκων είχαν χαμηλό και μεσαίο κοινωνικομορφωτικό επίπεδο.

4.2 Πειραματικά έργα

Στα παιδιά χορηγήθηκαν τρία διαφορετικά έργα: ένα έργο για την αντίληψη των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων μέσα από φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, ένα έργο για την κατανόηση αυτών των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες και ένα έργο σχεδίασης αυτών.

4.2.1 Έργο αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων στο πρόσωπο

Για τη διερεύνηση της ικανότητας των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις σχεδιάστηκε και χορηγήθηκε ένα έργο που αφορούσε την αντίληψη δώδεκα καταστάσεων μέσα από φωτογραφίες με

εκφράσεις προσώπου. Οι φωτογραφίες ανά τέσσερις εξέφραζαν τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις οι οποίες παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4

Συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις που μελετήθηκαν

Καταστάσεις		
Συναισθηματικές	Σωματικές	Νοητικές
Χαρά	Πόνος	Σκέψη
Λύπη	Πείνα	Ονειροπόληση
Ντροπή	Κούραση	Αβεβαιότητα
Περηφάνια	Πυρετός	Ευχή

Στις φωτογραφίες με τις εκφράσεις προσώπου που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα απεικονίζονταν δύο παιδιά, ένα αγόρι και ένα κορίτσι, ηλικίας έντεκα και δέκα ετών αντίστοιχα. Δεν επιλέχθηκαν ενήλικες, διότι τα παιδιά ταυτίζονται πιο εύκολα με αντίστοιχες παιδικές φυσιognωμίες απ' ό,τι με ενήλικες. Επίσης, επιλέχθηκαν να παρουσιασθούν σε όλους τους συμμετέχοντες φωτογραφίες και του αγοριού και του κοριτσιού ταυτόχρονα, έτσι ώστε να μην επηρεάσει το φύλο του εικονιζόμενου προσώπου τις απαντήσεις των παιδιών. Για την κύρια έρευνα επιλέχθηκαν να παρουσιασθούν έξι φωτογραφίες του αγοριού (οι φωτογραφίες της χαράς, της κούρασης, της σκέψης, της ευχής, της ονειροπόλησης και της αβεβαιότητας) και έξι φωτογραφίες του κοριτσιού (οι φωτογραφίες της λύπης, της ντροπής, της περηφάνιας, του πυρετού, του πόνου και της πείνας). Δύο ενδεικτικές φωτογραφίες της σωματικής κατάστασης της πείνας και της νοητικής κατάστασης της ευχής ακολουθούν παρακάτω.

Οι φωτογραφίες παρουσιάστηκαν στην οθόνη του υπολογιστή στο λογισμικό παρουσίασεων Power Point. Η σειρά παρουσίασης τους έγινε μέσω της μεθόδου

τυχαιοποίησης του Λατινικού Τετραγώνου (3x3) με το οποίο διασφαλίστηκε να μην επαναλαμβάνονται συνεχόμενα φωτογραφίες μόνο του αγοριού ή μόνο του κοριτσιού, αλλά να παρουσιάζονται εναλλάξ. Επίσης, αυτός ο τρόπος τυχαιοποίησης εξασφάλισε μετά από μία κατάσταση (π.χ. σωματική κατάσταση του πόνου) να μην επαναλαμβάνεται πάλι μία ίδια κατάσταση (π.χ. σωματική κατάσταση της πείνας), αλλά να ακολουθεί κάποια από τις άλλες δύο καταστάσεις (π.χ. μία γνωστική ή μία συναισθηματική), ώστε να μην καταλάβουν τα παιδιά ότι οι τέσσερις επιλογές επαναλαμβάνονται και αρχίσουν να αποκλείουν κάποιες επιλογές.

Μάλιστα, δίνονταν στα παιδιά η δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα σε τέσσερις επιλογές. Η σειρά που δόθηκαν στα παιδιά οι τέσσερις επιλογές κάτω από κάθε φωτογραφία έγινε και αυτή μέσω της μεθόδου τυχαιοποίησης του Λατινικού Τετραγώνου (4x4). Πιο συγκεκριμένα, στις φωτογραφίες με τις συναισθηματικές καταστάσεις δίνονταν πάντα ως επιλογές οι τέσσερις συναισθηματικές καταστάσεις (η χαρά, η λύπη, η ντροπή και η περηφάνια), αλλά πάντα με διαφορετική σειρά. Το ίδιο έγινε και στην περίπτωση των φωτογραφιών με τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις.

4.2.1.1 Κωδικοποίηση έργου αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων στο πρόσωπο

Οι απαντήσεις που έδωσαν τα παιδιά για ποιες καταστάσεις εκφράζονταν στις φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου βαθμολογήθηκαν με (1) οι σωστές και με (0) οι λανθασμένες. Αυτό τον τρόπο κωδικοποίησης των δεδομένων ακολούθησαν και οι Heerey et al. (2003), οι Widen και Russell (2010a) και οι Widen et al. (2015).

4.2.2 Έργο κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες

Προκειμένου να διερευνηθεί η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις χορηγήθηκαν οι ιστορίες. Ανάλογα με το φύλο του παιδιού, το όνομα του παιδιού-πρωταγωνιστή σε κάθε ιστορία άλλαζε (Γιάννης το όνομα του πρωταγωνιστή για τα αγόρια και Μαρία για τα κορίτσια).

Αρκετές από τις ιστορίες που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα βρέθηκαν μετά από βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε. Συγκεκριμένα, οι ιστορίες που αφορούσαν τις συναισθηματικές καταστάσεις της χαράς και της λύπης προέρχονταν από την έρευνα των Russell και Widen (2002), για τη ντροπή και την περηφάνια από τους Widen, Pochedly και Russell (2015). Επίσης, οι ιστορίες για τις νοητικές καταστάσεις της αβεβαιότητας και της σκέψης προέρχονταν από τους Flavell, Green και Flavell (1993).

Τέθηκαν υπό επεξεργασία και τροποποιήθηκαν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνονται στις υπό μελέτη καταστάσεις. Για τις σωματικές καταστάσεις του πόνου, της πείνας, της κούρασης και του πυρετού, καθώς επίσης και για τις νοητικές καταστάσεις της ονειροπόλησης και της ευχής δεν βρέθηκαν ιστορίες, επομένως, κατασκευάστηκαν από την ερευνήτρια.

4.2.2.1 Κωδικοποίηση έργου κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες

Οι απαντήσεις που έδωσαν τα παιδιά μετά την ανάγνωση κάθε ιστορίας βαθμολογήθηκαν με (1) οι σωστές και με (0) οι λανθασμένες. Αυτό τον τρόπο κωδικοποίησης των δεδομένων ακολούθησαν και οι Brechet et al. (2009), οι Widen και Russell (2010a) και οι Widen et al. (2015).

4.2.3 Σχεδιαστικό έργο για την έκφραση των τριών τύπων καταστάσεων

Το τελευταίο έργο ήταν το έργο του σχεδιασμού των τριών τύπων καταστάσεων. Κάθε παιδί καλούνταν να σχεδιάσει 12 σχέδια, ένα για κάθε κατάσταση. Ειδικότερα, καλούνταν να σχεδιάσει ένα άνθρωπο που να νιώθει χαρά, λύπη, ντροπή και περηφάνια, να πονάει, να πεινάει, να είναι κουρασμένος/η, να έχει πυρετό, να σκέφτεται, να ονειροπολεί, να είναι αβέβαιος/η και να εύχεται κάτι. Σε κάθε παιδί δίνονταν 12 λευκές κόλλες Α4 και εννέα ξυλομπογιές (κόκκινο, κίτρινο, πορτοκαλί, μοβ, ροζ, πράσινο, καφέ, μπλε και μαύρο), ένα μολύβι, μία γόμα και μία ξύστρα.

4.2.3.1 Κωδικοποίηση σχεδιαστικού έργου για έκφραση των τριών τύπων καταστάσεων

Τα σχέδια των παιδιών βαθμολογήθηκαν ως προς δυο διαστάσεις: (α) αν εκφράζονταν οι επιδιωκόμενες συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις (*ποιότητα έκφρασης*) και (β) ποιους δείκτες χρησιμοποίησαν τα παιδιά και οι ενήλικες για την απόδοση αυτών των καταστάσεων (*ποσότητα έκφρασης*). Τα σχέδια βαθμολογήθηκαν από δύο γυναίκες βαθμολογήτριες (την ερευνήτρια και την επιβλέπουσα καθηγήτρια) ως προς την ποιότητα και την ποσότητα έκφρασης.

(α) Ποιότητα έκφρασης: Δύο βαθμολογήτριες βαθμολόγησαν το κατά πόσο εκφράζονται οι επιδιωκόμενες συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις στα σχέδια των παιδιών και των ενηλίκων. Αυτό το έκαναν με μία 5βαθμίδων κλίμακα (1=

καθόλου, 2= λίγο, 3= αρκετά, 4= καλά, 5= πολύ καλά). Τα σχέδια δόθηκαν στις βαθμολογήτριες με τυχαία σειρά.

(β) Σχεδιαστικοί δείκτες: Για να μπορέσουν να εξετάσουν η ερευνήτρια και η επιβλέπουσα καθηγήτρια το ποιους σχεδιαστικούς δείκτες χρησιμοποιούν τα παιδιά και οι ενήλικες για την απόδοση των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων, πρώτον έκαναν βιβλιογραφική ανασκόπηση και κατέγραψαν σε πίνακες τους δείκτες του προσώπου και του σώματος των τριών τύπων καταστάσεων. Αυτοί οι δείκτες παρουσιάζονται στους Πίνακες 3, 5, 6. Δεύτερον, εξέτασαν όλα τα σχέδια των παιδιών και των ενηλίκων και κατέγραψαν σε πίνακες τους δείκτες που χρησιμοποίησαν τα ίδια τα παιδιά και οι ενήλικες για να αποδώσουν τις εξεταζόμενες καταστάσεις. Στους Πίνακες 7, 8 (βλ. Παράρτημα) παρουσιάζεται ενδεικτικά μία κατάσταση για κάθε τύπο κατάστασης. Στη συνέχεια όλα τα σχέδια βαθμολογήθηκαν με (1) για την παρουσία και με (0) για την απουσία αυτών των δεικτών, όπως αυτοί προέκυψαν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και από την εξέταση των σχεδίων των παιδιών και των ενηλίκων. Μάλιστα, οι δείκτες χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: Πρόσωπο, Σώμα και Πλαίσιο.

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έγινε, όπως προαναφέρθηκε, φάνηκε ότι για τις συναισθηματικές καταστάσεις έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες που να εξετάζουν την ικανότητα των παιδιών να τις αποδίδουν σχεδιαστικά. Επομένως, χρησιμοποιήθηκαν οι δείκτες για τις συναισθηματικές καταστάσεις της χαράς και της λύπης από τις έρευνες των Bonoti και Misalidi (2015), των Brechet et al. (2007, 2009), των Misalidi και Bonoti (2013) και των Picard και Gauthier (2012). Για την περηφάνια και τη ντροπή χρησιμοποιήθηκαν οι δείκτες από την έρευνα των Bonoti και Misailidi (2015). Οι δείκτες είναι συγκεντρωμένοι στον Πίνακα 3. στο 3^ο Κεφάλαιο στην Υποενότητα 3.3.4. Έκφραση της περηφάνιας.

Για τις σωματικές και νοητικές καταστάσεις δεν φάνηκε να έχει γίνει κάποια έρευνα που να εξετάζει το πώς τις αποδίδουν σχεδιαστικά τα παιδιά. Επομένως, οι σχεδιαστικοί δείκτες του προσώπου και του σώματος προέκυψαν από έρευνες που εξετάζαν τις εκφράσεις του προσώπου και τη στάση του σώματος αυτών των καταστάσεων. Τα χαρακτηριστικά για τη σωματική κατάσταση του πόνου προέκυψαν από την έρευνα των Kappessera και Williams (2002), των Merkel, Voepel-Lewis και Malviya (2002) και του Prkachin (1992), για την πείνα από τους McNally, Hugh-Jones, Caton, Ver-eijken, Weenen και Hetherington (2016), για την κούραση από τους M'Kenzie (1905),

τους Sundelin, Lekander, Kecklund, Van Someren, Olsson και Axelsson (2013) και για τον πυρετό από τους Corrad, Copin, Wollner, Elbez, Derkx, Bechet, Levy, Boucherat και Cohen (2017) και τους Crissey και Parish (1993). Μάλιστα, να σημειωθεί ότι ο πυρετός υιοθετεί χαρακτηριστικά από τις εκφράσεις προσώπου του πόνου. Ερευνητές χρησιμοποιούν κλίμακες με εκφράσεις προσώπου του πόνου για να δείξουν το πώς είναι οι ασθενείς όταν έχουν πυρετό, κάτι που χρησιμοποίησαν στην έρευνα τους και οι Corrad et al. (2017). Στον Πίνακα 5 (βλ. Παράρτημα) παρατίθενται οι σχεδιαστικές δείκτες του προσώπου και του σώματος των σωματικών καταστάσεων, όπως αυτοί προέκυψαν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έκαναν οι βαθμολογήτριες.

Τα χαρακτηριστικά του προσώπου για τη νοητική κατάσταση της σκέψης προέκυψαν από τους Pelachaud και Poggi (2002) και από τους Mahmoud και Robinson (2011), για την ονειροπόληση από την Scarry (1995), για την αβεβαιότητα από τους Pelachaud και Poggi (2002), τους Stone και Insuk (2008) και από τους Mahmoud και Robinson (2011). Για την ευχή προέκυψαν από τους Adogame, Watson και Parker (2018), τους Jannsen, Hart και den Draak (1990) και τον Snowber (2004). Αντιπροσωπευτικά σχέδια των παιδιών παρουσιάζονται στο Παράρτημα. Στον Πίνακα 6 (βλ. Παράρτημα) θα παρατεθούν οι δείκτες του προσώπου και του σώματος των νοητικών καταστάσεων, όπως προέκυψαν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση.

Πίνακας 5

Σχεδιαστικοί δείκτες για τις σωματικές καταστάσεις (βιβλιογραφική ανασκόπηση)

Σχεδιαστικοί δείκτες για τις σωματικές καταστάσεις		
	Πρόσωπο	Σώμα
Πόνος	- φρύδια καμπυλωτά προς τα πάνω - κλειστά μάτια - οριζόντια γραμμή για χείλια και/ή σουφρωμένα/πιεσμένα χείλια και/ή έντονα ανοιχτό στόμα - ρυτίδες στο μέτωπο (Kappessera & Williams, 2002 ◊◊ Prkachin, 1992)	- λυγίζει το σώμα και/ή τα πόδια της σαν να κουλουριάζεται - η φιγούρα είναι ξαπλωμένος/η (Merkel, Voepel-Lewis, & Malviya, 2002)
Πείνα	- η γλώσσα προτάσσεται προς τα έξω (McNally, Hugh-Jones, Caton, Vereijken, Weenen, & Hetherington, 2016) - μισάνοιχτα μάτια - μαύρους κύκλους κάτω από τα μάτια - κόκκινα μάτια (Sundelin, Lekander, Kecklund, Van Someren, Olsson, & Axelsson, 2013)	- το κεφάλι έχει κλίση ελαφρώς προς τα πίσω (M'Kenzie, 1905)
Κούραση	- φρύδια καμπυλωτά προς τα πάνω - μισάνοιχτο στόμα (M'Kenzie, 1905) - κλειστά μάτια - στόμα καμπυλωτό προς τα πάνω (M'Kenzie, 1905 ◊ Sundelin et al., 2013) - δάκρυα στα μάτια	
Πυρετός	- κοκκίνισμα του προσώπου - Έρευνες δείχνουν ότι υιοθετεί χαρακτηριστικά του πόνου (Corrard et al., 2017)	

Πίνακας 6

Σχεδιαστικοί δείκτες για τις νοητικές καταστάσεις (βιβλιογραφική ανασκόπηση)

Σχεδιαστικοί δείκτες για τις νοητικές καταστάσεις		
	Πρόσωπο	Σώμα
Σκέψη	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω και πλάγια - κλειστά μάτια (Pelachaud & Poggi, 2002)	- το χέρι ακουμπάει το πρόσωπο (Το άγγιγμα του προσώπου με το χέρι και κυρίως με τον δείκτη σχετίζονται με τις νοητικές καταστάσεις της σκέψης και της αβεβαιότητας και συμβάλλουν στην αντίληψη αυτών) (Mahmoud & Robinson, 2011).
Ονειροπόληση	- ανοιχτά ή κλειστά μάτια (Scarry, 1995)	
Αβεβαιότητα	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω και πλάγια (Stone & Insuk, 2008) - φρύδια καμπυλωτά προς τα πάνω - οριζόντια γραμμή για χείλια (Pelachaud & Poggi, 2002 ◊◊ Stone & Insuk, 2008)	- το κεφάλι έχει κλίση προς τα πάνω και πλάγια (Stone & Insuk, 2008) - οι ώμοι είναι σηκωμένοι προς τα πάνω (Pelachaud & Poggi, 2002 ◊◊ Stone & Insuk, 2008) - το χέρι ακουμπάει το πρόσωπο (Mahmoud & Robinson, 2011)
Ευχή	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω και πλάγια (Adogame et al., 2018) - κλειστά μάτια (Adogame et al., 2018 ◊ Janssen et al., 1990)	- τα χέρια είναι ανυψωμένα προς τα πάνω (Adogame et al., 2018 ◊ Snowber, 2004) - τα χέρια εκτείνονται πλαγίως (Adogame et al., 2018) - χέρια σε στάση προσευχής μπροστά από το πρόσωπο (Adogame et al., 2018 ◊ Janssen et al., 1990 ◊ Snowber, 2004) - η φιγούρα γονατίζει (Adogame, Watson, & Parker, 2018 Janssen et al., 1990)

Οι τρεις σχεδιαστικοί δείκτες του προσώπου, του σώματος και του πλαισίου, όπως αυτοί προέκυψαν από την εξέταση των σχεδίων των παιδιών και των ενηλίκων από τις δύο βαθμολογήτριες παρουσιάζονται στο Παράρτημα (Πίνακας 7-δείκτες παιδιών και Πίνακας 8-δείκτες ενηλίκων).

4.3 Διαδικασία

Οι συναντήσεις με το κάθε παιδί ήταν ατομικές και πραγματοποιήθηκαν σε μία ήσυχη αίθουσα στον χώρο των Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης (ΚΔΑΠ), καθώς επίσης και σε ήσυχη αίθουσα στα Νηπιαγωγεία. Με κάθε παιδί πραγματοποιήθηκαν τρεις συναντήσεις. Τα παιδιά εξετάστηκαν σε τρία έργα. Αρχικά, χορηγούνταν το πρώτο έργο που αφορούσε την αντίληψη των τριών τύπων καταστάσεων σε φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου (1η συνάντηση). Στη συνέχεια δίνονταν το δεύτερο έργο για την κατανόηση των τριών τύπων καταστάσεων μέσα από ιστορίες (1η συνάντηση). Στο τελευταίο έργο τα παιδιά καλούνταν να αποδώσουν σχεδιαστικά τις εξεταζόμενες καταστάσεις (2η και 3η συνάντηση). Να επισημανθεί ότι τα έργα και η διαδικασία που ακολουθήθηκε στα παιδιά ακολουθήθηκε ακριβώς και στους ενήλικες.

Ο λόγος που επιλέχθηκε το έργο της αντίληψης να προηγηθεί του έργου της κατανόησης ήταν για μην προηγηθεί εξοικείωση των παιδιών με τις 12 καταστάσεις, καθώς επίσης και με τις αντιπροσωπευτικές εκφράσεις προσώπου που αντιστοιχούν στις 12 καταστάσεις. Μάλιστα, κάτω από τις φωτογραφίες τους δίνονταν για διευκόλυνση και 4 επιλογές για να διαλέξουν ποια κατάσταση βιώνει ο πρωταγωνιστής/στρια στη φωτογραφία. Έτσι, στις ιστορίες τα παιδιά μπορούσαν πιο εύκολα να μαντέψουν ποια κατάσταση βιώνει ο πρωταγωνιστής (δεν τους δίνονταν επιλογές στις ιστορίες, όπως στην περίπτωση των φωτογραφιών), αφού ήταν εξοικειωμένα με τους όρους και με τις εκφράσεις προσώπου που αντιστοιχούσαν σε κάθε κατάσταση. Καταληκτικά, εφόσον είχε προηγηθεί το έργο της αντίληψης και της κατανόησης, στο τελευταίο έργο της σχεδίασης τα παιδιά ήταν ήδη εξοικειωμένα με τους όρους και τις εκφράσεις προσώπου που αντιστοιχούσαν σε κάθε κατάσταση.

4.3.1 Διαδικασία χορήγησης του έργου αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων

Κατά τη διάρκεια της χορήγησης του έργου της αντίληψης η ερευνήτρια έλεγε στο παιδί: *«Θα σου δείξω κάποιες φωτογραφίες ενός αγοριού που το λένε Γιάννη και ενός κοριτσιού που το λένε Μαρία. Θέλω να τις παρατηρήσεις πολύ προσεκτικά γιατί στο τέλος θα πρέπει να επιλέξεις πώς νιώθει ο Γιάννης και η Μαρία σε κάθε φωτογραφία. Είσαι*

έτοιμος/η; Ξεκινάμε! Δες την πολύ προσεκτικά για να μπορέσεις να επιλέξεις πώς νιώθει ο Γιάννης και η Μαρία.». Το παιδί παρατηρούσε προσεκτικά τις φωτογραφίες και η ερευνήτρια το ρωτούσε: «Εδώ ο Γιάννης/η Μαρία νιώθει, π.χ. χαρά, λύπη, περηφάνια, ντροπή;».

Σε όλους τους συμμετέχοντες ανεξάρτητα της ηλικιακής τους ομάδας η ερευνήτρια διάβαζε τις οδηγίες και τις τέσσερις επιλογές στα παιδιά προφορικά, παρόλο που τα 6-χρονα και τα 8-χρονα ήταν σε θέση να διαβάζουν μόνα τους. Μετά τις οδηγίες χορήγησης σε κάθε παιδί του παρουσιάζονταν πρώτα μία φωτογραφία-παράδειγμα προκειμένου να ελεγχθεί αν όντως το παιδί κατάλαβε τις οδηγίες που του διάβασε η ερευνήτρια και τον τρόπο που θα γίνονταν η διαδικασία που θα ακολουθούσε.

4.3.2 Διαδικασία χορήγησης του έργου κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων

Οι ιστορίες διαβάζονταν ατομικά σε κάθε συμμετέχοντα με τυχαία σειρά. Τα παιδιά ενημερώνονταν ότι θα ακούσουν τις ιστορίες και ότι μετά θα τους γίνει μια ερώτηση. Οι ιστορίες διαβάζονταν από την ερευνήτρια σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από το αν ήξεραν να διαβάζουν ή όχι. Μάλιστα, οι ιστορίες διαβάστηκαν από την ερευνήτρια αργά και σταθερά με μονότονο τόνο, χωρίς διακυμάνσεις στη φωνή.

Την ώρα της χορήγησης του έργου της κατανόησης η ερευνήτρια έλεγε στα παιδιά: «Θα ακούσεις για μερικά γεγονότα που συνέβησαν σε ένα αγόρι/κορίτσι τον/την Γιάννη/Μαρία. Θα ήθελα να μου πεις πώς νομίζεις ότι ένιωσε ο Γιάννης/η Μαρία όταν του/της συνέβησαν αυτά τα γεγονότα.». Μετά από κάθε ιστορία για τις συναισθηματικές και τις σωματικές καταστάσεις τους γίνονταν η ερώτηση: «Πώς νιώθει ο Γιάννης/η Μαρία;», ενώ για τη σωματική κατάσταση του πυρετού τους γίνονταν η ερώτηση «Τι έχει εδώ ο Γιάννης/η Μαρία;». Για τις νοητικές καταστάσεις τους ρωτούσαν «Τι κάνει εδώ ο Γιάννης/η Μαρία;», ενώ για τη νοητική κατάσταση της αβεβαιότητας η ερευνήτρια ρωτούσε τα παιδιά «Πώς είναι ο Γιάννης/η Μαρία;».

Τα παιδιά καλούνταν να βρουν μόνα τους το πώς νιώθει ο Γιάννης/η Μαρία. Δεν τους δίνονταν δηλαδή κάποιες επιλογές, όπως τους δίνονταν στην περίπτωση των φωτογραφιών. Τρία παραδείγματα ιστοριών για καθένα από τους τρεις τύπους καταστάσεων ακολουθούν στη συνέχεια.

- ⇒ Ιστορία για συναισθηματική κατάσταση της ντροπής: Μία μέρα ο Γιάννης/η Μαρία άρχισε να παίζει μπάλα στο σαλόνι του σπιτιού του/της, ενώ ήξερε ότι οι γονείς του/της δεν θα τον/την άφηναν. Ο Γιάννης/η Μαρία κλώτσησε δυνατά

την μπάλα, αυτή έπεσε πάνω στο βάζο και το έσπασε. Τότε, στο σαλόνι μπήκε η μαμά του/της. Ο Γιάννης/η Μαρία χαμήλωσε τα μάτια. *«Πώς νιώθει ο Γιάννης/η Μαρία;»*.

- ⇒ Ιστορία για τη σωματική κατάσταση του πόνου: Ο Γιάννης/Η Μαρία ήθελε να βοηθήσει τη μαμά του/της να μαγειρέψουν. Η μαμά του/της τού/τής είπε να προσέχει γιατί το μάτι της κουζίνας ήταν πολύ ζεστό. Όμως, ο Γιάννης/η Μαρία δεν πρόσεξε, ακούμπησε πάνω στο μάτι της κουζίνας και έκαψε το δάχτυλό του/της. *«Πώς νιώθει ο Γιάννης/η Μαρία;»*.
- ⇒ Ιστορία για νοητική κατάσταση της ονειροπόλησης: Μία μέρα ο Γιάννης/η Μαρία κάθονταν στο κρεβάτι του/της και κοιτούσε έξω από το παράθυρο του δωματίου του/της. Σκέφτονταν πόσο πολύ θα ήθελε να γίνει αστυνομικός/μπαλαρίνα όταν μεγαλώσει. *«Τι κάνει ο Γιάννης/η Μαρία;»*.

4.3.3 Διαδικασία χορήγησης του έργου σχεδίασης των τριών τύπων καταστάσεων

Οι οδηγίες που έδινε η ερευνήτρια για το έργο του σχεδιασμού ήταν οι εξής: *«Ζωγράφισε μου έναν άνθρωπο που νιώθει χαρά (λύπη, ντροπή, περηφάνια, να πονάει, να πεινάει, να είναι κουρασμένος/η, να έχει πυρετό, να σκέφτεται, να ονειροπολεί, να είναι αβέβαιος/η και να εύχεται κάτι). Θέλω να σχεδιάσεις τον άνθρωπο έτσι ώστε να μπορούμε να δούμε ότι νιώθει χαρά (λύπη, ντροπή, περηφάνια, να πονάει, να πεινάει, να είναι κουρασμένος/η, να έχει πυρετό, να σκέφτεται, να ονειροπολεί, να είναι αβέβαιος/η και να εύχεται κάτι). Προσπάθησε να τον κάνεις να φαίνεται χαρούμενος (λυπημένος, ντροπιασμένος, περήφανος, να πονάει, να πεινάει, να είναι κουρασμένος/η, να έχει πυρετό, να σκέφτεται, να ονειροπολεί, να είναι αβέβαιος/η και να εύχεται κάτι) όσο καλύτερα μπορείς.»*. Η σειρά παρουσίασης των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων έγινε με τυχαία σειρά σε όλα τα παιδιά. Ακόμη, για τη δημιουργία των σχεδίων δεν τέθηκε στα παιδιά από την ερευνήτρια κάποιο συγκεκριμένο χρονικό όριο για να τα σχεδιάσουν.

Κεφάλαιο 5^ο

Αποτελέσματα

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν αναλύθηκαν μέσω του προγράμματος στατιστικής ανάλυσης Statistical Package for the Social Science (SPSS) που χρησιμοποιείται στις κοινωνικές επιστήμες.

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα με τις επιδόσεις των τριών ηλικιακών ομάδων (4-χρονα, 6-χρονα και 8-χρονα) και στα τρία έργα και στη συνέχεια θα παρατεθούν τα αποτελέσματα των αναλύσεων για τη σύγκριση των επιδόσεων των δύο ηλικιακών ομάδων (όλα τα παιδιά μαζί και όλοι οι ενήλικες) στα τρία αυτά έργα.

5.1 Σύγκριση επιδόσεων 4-χρονων, 6-χρονων, 8-χρονων παιδιών στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης

Αρχικά, θα γίνει αναφορά στην επίδραση μόνο των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών και των τριών τύπων καταστάσεων στο έργο της αντίληψης μέσω του προσώπου.

5.1.1 Έργο αντίληψης (παιδιά μόνο)

Οι μέσοι όροι επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα αντίληψης μέσω του προσώπου των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 9.

Πίνακας 9

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων

	Συναισθηματικές καταστάσεις	Σωματικές καταστάσεις	Νοητικές καταστάσεις
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
4-χρονα	2.38 (0.92)	3.18 (0.96)	1.97 (0.90)
6-χρονα	2.71 (0.93)	3.68 (0.53)	2.56 (0.82)
8-χρονα	2.35 (0.69)	3.94 (0.23)	3.38 (0.85)
Σύνολο	2.81 (0.94)	3.60 (0.72)	2.64 (1.03)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 3 (ηλικιακές ομάδες: 4, 6, 8 ετών) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας των παιδιών, $F(2, 99) = 31.70, p < .001, \eta^2 = .390$. Μια σειρά Post hoc αναλύσεων με κριτήριο Student-Newman-Keuls έδειξε ότι οι επιδόσεις των 8-χρονων και των 6-χρονων παιδιών στο έργο της αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων μέσω του προσώπου ήταν υψηλότερες από αυτές των 4-χρονων. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 99) = 52.52, p < .001, \eta^2 = .347$, αλλά η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και των τριών τύπων καταστάσεων δεν βρέθηκε να είναι σημαντική. Οι επιδόσεις των παιδιών στο έργο της αντίληψης μέσω του προσώπου ήταν γενικά πιο υψηλές για τις σωματικές και τις συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά χαμηλότερες για τις νοητικές.

5.1.2 Έργο κατανόησης (παιδιά μόνο)

Οι μέσοι όροι επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών στο έργο που εξετάζε την ικανότητα κατανόησης των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων μέσα από τις ιστορίες φαίνονται στον Πίνακα 10.

Πίνακας 10

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων

	Συναισθηματικές καταστάσεις	Σωματικές καταστάσεις	Νοητικές καταστάσεις
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
4-χρονα	1.97 (0.45)	0.76 (0.81)	0.88 (0.28)
6-χρονα	2.06 (0.34)	2.47 (1.21)	0.82 (0.62)
8-χρονα	2.79 (0.76)	3.50 (0.70)	1.41 (0.78)
Σύνολο	2.27 (0.66)	2.25 (1.46)	0.77 (0.80)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 3 (ηλικιακές ομάδες: 4, 6, 8 ετών) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας των παιδιών, $F(2, 99) = 85.84, p < .001, \eta^2 = .634$. Μια σειρά Post hoc αναλύσεων με κριτήριο Student-Newman-Keuls έδειξε ότι οι επιδόσεις των 8-χρονων και των 6-χρονων στο έργο της κατανόησης των τριών

τύπων καταστάσεων μέσω των ιστοριών ήταν υψηλότερες από αυτές των 4-χρονων. Η ανάλυση έδειξε, επίσης, σημαντική την επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(4, 99) = 196.79, p < .001, \eta^2 = .665$. Ακόμη, βρέθηκε σημαντική η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και των τριών τύπων καταστάσεων, $F(4, 99) = 25.21, p < .001, \eta^2 = .337$. Οι επιδόσεις των παιδιών στο έργο της κατανόησης ήταν γενικά πιο υψηλές για τις συναισθηματικές και τις σωματικές καταστάσεις, αλλά χαμηλότερες για τις νοητικές καταστάσεις.

5.1.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά μόνο)

Να επισημανθεί ότι τα αποτελέσματα από τις αναλύσεις των σχεδίων των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών χωρίστηκαν σε 3 μέρη: (1) αποτελέσματα με τον αριθμό των τριών σχεδιαστικών δεικτών που χρησιμοποίησαν τα παιδιά για να αποδώσουν τις επιδιωκόμενες καταστάσεις και (2) αποτελέσματα με τη συχνότητα εμφάνισης των τριών ομάδων των σχεδιαστικών δεικτών στα σχέδια των παιδιών. Να επισημανθεί ότι ο αριθμός των σχεδιαστικών δεικτών του προσώπου, του σώματος και του πλαισίου που αξιοποιήθηκαν για την αξιολόγηση των σχεδίων των ενηλίκων ήταν ισάριθμός με τον αριθμό των δεικτών των παιδιών. Στους Πίνακες 7, 8 (βλ. Παράρτημα) παρουσιάζεται ενδεικτικά μία κατάσταση για κάθε τύπο κατάστασης.

Αρχικά, θα γίνει αναφορά στον σχεδιαστικό δείκτη του προσώπου, έπειτα στο σώματος και τέλος, στον δείκτη πλαισίου. Οι μέσοι όροι επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τον σχεδιαστικό δείκτη του προσώπου για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων στα σχέδιά τους φαίνονται στον Πίνακα 11.

Πίνακας 11

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των τριών ηλικιακών ομάδων στη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του προσώπου στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Συναισθηματικές καταστάσεις	Σωματικές καταστάσεις	Νοητικές καταστάσεις
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
4-χρονα	0.85 (0.35)	0.21 (0.22)	0.62 (0.31)
6-χρονα	1.20 (0.33)	0.42 (0.21)	1.00 (0.28)
8-χρονα	1.22 (0.25)	0.60 (0.30)	0.98 (0.31)
Σύνολο	1.10 (0.35)	0.41 (0.28)	0.87 (0.34)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 3 (ηλικιακές ομάδες: 4, 6, 8 ετών) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης προσώπου: σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 99) = 31.97, p < .001, \eta^2 = .392$. Μια σειρά Post hoc αναλύσεων με κριτήριο Student-Newman-Keuls έδειξε ότι τα 8-χρονα και τα 6-χρονα χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον σχεδιαστικό δείκτη του προσώπου για να αποδώσουν στα σχέδια τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα 4-χρονα παιδιά. Η ανάλυση έδειξε, επίσης, σημαντική την επίδραση του σχεδιαστικού δείκτη του προσώπου, $F(2, 99) = 188.42, p < .001, \eta^2 = .656$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας των παιδιών και της χρήσης του σχεδιαστικού δείκτη του προσώπου δεν φάνηκε να είναι σημαντική. Μάλιστα, η χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του προσώπου ήταν πιο συχνή και από τις τρεις ηλικιακές ομάδες πρώτα στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις.

Οι μέσοι όροι επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τον σχεδιαστικό δείκτη του σώματος για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 12

Πίνακας 12

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των τριών ηλικιακών ομάδων στη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Συναισθηματικές καταστάσεις	Σωματικές καταστάσεις	Νοητικές καταστάσεις
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
4-χρονα	0.18 (0.18)	0.03 (0.09)	0.14 (0.16)
6-χρονα	0.49 (0.27)	0.28 (0.28)	0.60 (0.30)
8-χρονα	0.35 (0.29)	0.31 (0.24)	0.50 (0.32)
Σύνολο	0.34 (0.28)	0.21 (0.25)	0.41 (0.33)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 3 (ηλικιακές ομάδες: 4, 6, 8 ετών) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης σώματος: σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της

ηλικίας, $F(1, 99) = 28.52, p < .001, \eta^2 = .366$. Μια σειρά Post hoc αναλύσεων με κριτήριο Student-Newman-Keuls έδειξε ότι τα 8-χρονα και τα 6-χρονα χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον σχεδιαστικό δείκτη του σώματος για να αποδώσουν στα σχέδιά τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα 4-χρονα. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος, $F(2, 99) = 27.11, p < .001, \eta^2 = .215$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και της χρήσης του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος φάνηκε να είναι σημαντική, $F(2, 99) = 3.96, p < .004, \eta^2 = .074$. Μάλιστα, η χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος ήταν πιο συχνή και από τις τρεις ηλικιακές ομάδες των παιδιών πρώτα στα σχέδια με τις νοητικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις συναισθηματικές και τέλος, στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις.

Οι μέσοι όροι επίδοσης των τριών ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τον σχεδιαστικό δείκτη του πλαισίου για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 13.

Πίνακας 13

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των τριών ηλικιακών ομάδων στη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Συναισθηματικές καταστάσεις	Σωματικές καταστάσεις	Νοητικές καταστάσεις
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
4-χρονα	0.16 (0.33)	0.12 (0.27)	0.10 (0.27)
6-χρονα	0.33 (0.46)	0.56 (0.55)	0.50 (0.58)
8-χρονα	0.34 (0.50)	0.52 (0.61)	0.53 (0.58)
Σύνολο	0.28 (0.44)	0.40 (0.53)	0.38 (0.53)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 3 (ηλικιακές ομάδες: 4, 6, 8 ετών) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου: σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 99) = 6.99, p < .001, \eta^2 = .124$. Μια σειρά Post hoc αναλύσεων με κριτήριο Student-Newman-Keuls έδειξε ότι τα 8-χρονα και τα 6-χρονα χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον δείκτη του πλαισίου για να αποδώσουν στα σχέδιά τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα 4-χρονα. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση του δείκτη του πλαισίου, $F(2, 99) = 5.10, p < .007, \eta^2 = .049$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και

της χρήσης του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου φάνηκε να είναι σημαντική, $F(2, 99) = 2.87, p < .024, \eta^2 = .055$. Μάλιστα, η χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου ήταν πιο συχνή και από τις τρεις ηλικιακές ομάδες των παιδιών πρώτα στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις.

Στη συνέχεια θα ακολουθήσει παρουσίαση των αποτελεσμάτων για τη σύγκριση των επιδόσεων όλων των παιδιών και ενηλίκων στα έργα της αντίληψης μέσω του προσώπου, της κατανόησης μέσω των ιστοριών και της σχεδίασης των τριών τύπων καταστάσεων.

5.2 Σύγκριση επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης

5.2.1 Έργο αντίληψης (παιδιά & ενήλικες)

Οι μέσοι όροι επίδοσης των δύο ηλικιακών ομάδων (παιδιά και ενήλικες) στο έργο που εξέταζε την ικανότητα αντίληψης των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων μέσω του προσώπου παρουσιάζονται στον Πίνακα 14.

Πίνακας 14

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις παιδιών και ενηλίκων στο έργο της αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων

	Παιδιά	Ενήλικες	Σύνολο
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Αναγνώριση συναισθηματικών	2.81 (0.94)	3.47 (0.66)	2.98 (0.92)
Αναγνώριση σωματικών	3.60 (0.72)	3.97 (0.17)	3.69 (0.64)
Αναγνώριση νοητικών	2.64 (1.03)	3.85 (0.35)	2.94 (1.05)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 2 (ηλικιακές ομάδες: παιδιά και ενήλικες) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 134) = 38.29, p < .001, \eta^2 = .222$. Οι επιδόσεις των ενηλίκων στο έργο της αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων ήταν υψηλότερες από αυτές των παιδιών. Η ανάλυση έδειξε, επίσης, σημαντική την επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 134) = 27.25, p < .001, \eta^2 = .169$.

Βρέθηκε, ακόμη, σημαντική η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 134) = 10.53, p < .001, \eta^2 = .073$. Οι επιδόσεις στο έργο της αντίληψης μέσω του προσώπου τόσο για τα παιδιά όσο και για τους ενήλικες ήταν πιο υψηλές για τις σωματικές και τις συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά χαμηλότερες για τις νοητικές.

5.2.2 Έργο κατανόησης (παιδιά & ενήλικες)

Οι μέσοι όροι επίδοσης των δύο ηλικιακών ομάδων (παιδιά και ενήλικες) στο έργο που εξέταζε την ικανότητα κατανόησης των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων μέσω των ιστοριών παρουσιάζονται στον Πίνακα 15.

Πίνακας 15

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις παιδιών και ενηλίκων στο έργο της κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων

	Παιδιά	Ενήλικες	Σύνολο
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Κατανόηση συναισθηματικών	2.27 (0.66)	3.73 (0.51)	2.63 (0.89)
Κατανόηση σωματικών	2.25 (1.46)	3.85 (0.35)	2.65 (1.45)
Κατανόηση νοητικών	0.77 (0.80)	3.06 (0.98)	1.35 (1.30)

Τα δεδομένα του πίνακα αναλύθηκαν με μία 2 (ηλικιακές ομάδες: παιδιά και ενήλικες) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 134) = 140.08, p < .001, \eta^2 = .511$. Οι επιδόσεις των ενηλίκων στο έργο της κατανόησης των τριών τύπων καταστάσεων ήταν υψηλότερες από αυτές των παιδιών. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 134) = 81.03, p < .001, \eta^2 = .377$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και των τριών τύπων καταστάσεων βρέθηκε επίσης να είναι σημαντική, $F(2, 134) = 9.49, p < .001, \eta^2 = .066$. Οι επιδόσεις στο έργο της κατανόησης μέσω των ιστοριών τόσο για τα παιδιά όσο και για τους ενήλικες ήταν πιο υψηλές για τις συναισθηματικές και τις σωματικές καταστάσεις, αλλά χαμηλότερες για τις νοητικές.

5.2.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά & ενήλικες)

Οι μέσοι όροι επίδοσης των δύο ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τον σχεδιαστικό δείκτη του προσώπου για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων στα σχέδιά τους φαίνονται στον Πίνακα 16.

Πίνακας 16

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις παιδιών και ενηλίκων για τη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του προσώπου στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Παιδιά	Ενήλικες	Σύνολο
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Σχεδιασμός συναισθηματικών	1.09 (0.35)	1.43 (0.32)	1.17 (0.37)
Σχεδιασμός σωματικών	0.41 (0.28)	0.83 (0.34)	0.51 (0.35)
Σχεδιασμός νοητικών	0.87 (0.34)	1.14 (0.23)	0.93 (0.34)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 2 (ηλικιακές ομάδες: παιδιά και ενήλικες) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης προσώπου: σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 133) = 50.51, p < .001, \eta^2 = .275$. Στο έργο της σχεδίασης φάνηκε ότι οι ενήλικες χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον δείκτη του προσώπου για να αποδώσουν τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα παιδιά που τον χρησιμοποίησαν λιγότερο συχνά. Η ανάλυση έδειξε, επίσης, σημαντική την επίδραση του δείκτη του προσώπου, $F(2, 133) = 145.80, p < .001, \eta^2 = .523$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και της χρήσης του δείκτη του προσώπου δεν φάνηκε να είναι σημαντική. Μάλιστα, η χρήση του δείκτη του προσώπου ήταν πιο συχνή τόσο από τους ενήλικες όσο και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις.

Οι μέσοι όροι επίδοσης των δύο ηλικιακών ομάδων στο έργο που εξέταζε την ικανότητα τους να χρησιμοποιούν τον σχεδιαστικό δείκτη του σώματος για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 17.

Πίνακας 17

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις παιδιών και ενηλίκων για τη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Παιδιά	Ενήλικες	Σύνολο
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Σχεδιασμός συναισθηματικών	0.34 (0.28)	0.48 (0.33)	0.37 (0.29)
Σχεδιασμός σωματικών	0.21 (0.25)	0.43 (0.32)	0.26 (0.28)
Σχεδιασμός νοητικών	0.41 (0.33)	0.43 (0.31)	0.41 (0.33)

Τα δεδομένα του Πίνακα αναλύθηκαν με μία 2 (ηλικιακές ομάδες: παιδιά και ενήλικες) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης σώματος: σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 133) = 7.20, p < .008, \eta^2 = .051$. Στο έργο της σχεδίασης φάνηκε ότι οι ενήλικες χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον δείκτη του σώματος για να αποδώσουν τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα παιδιά που τον χρησιμοποίησαν λιγότερο συχνά. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση του δείκτη του σώματος, $F(2, 133) = 6.09, p < .003, \eta^2 = .044$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και της χρήσης του σχεδιαστικού δείκτη του σώματος φάνηκε να είναι σημαντική, $F(2, 133) = 4.74, p < .009, \eta^2 = .034$. Μάλιστα, η χρήση του δείκτη του σώματος ήταν πιο συχνή τόσο από τους ενήλικες όσο και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις.

Οι μέσοι όροι επίδοσης των δύο ηλικιακών ομάδων στη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων φαίνονται στον Πίνακα 18.

Πίνακας 18

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις παιδιών και ενηλίκων για τη χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου στην απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων

	Παιδιά	Ενήλικες	Σύνολο
	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Σχεδιασμός συναισθηματικών	0.28 (0.44)	0.36 (0.46)	0.30 (0.44)
Σχεδιασμός σωματικών	0.39 (0.53)	0.73 (0.70)	0.48 (0.59)
Σχεδιασμός νοητικών	0.37 (0.53)	0.61 (0.54)	0.43 (0.54)

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (ηλικιακές ομάδες: παιδιά και ενήλικες) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου: σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση της ηλικίας, $F(1, 133) = 5.48, p < .021, \eta^2 = .040$. Στο έργο της σχεδίασης φάνηκε ότι οι ενήλικες χρησιμοποίησαν πιο συχνά τον δείκτη του πλαισίου για να αποδώσουν τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα παιδιά που τον χρησιμοποίησαν λιγότερο συχνά. Η ανάλυση έδειξε σημαντική την επίδραση του δείκτη του πλαισίου, $F(2, 133) = 16.18, p < .001, \eta^2 = .108$. Η αλληλεπίδραση της ηλικιακής ομάδας και της χρήσης του δείκτη του πλαισίου φάνηκε να είναι σημαντική, $F(2, 133) = 4.07, p < .018, \eta^2 = .030$. Μάλιστα, η χρήση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου ήταν πιο συχνή τόσο από τους ενήλικες όσο και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις.

Στη συνέχεια θα παρουσιασθούν αναλυτικά τα αποτελέσματα των αναλύσεων για την επίδραση του φύλου των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών στα έργα της αντίληψης, της κατανόησης και της σχεδίασης των τριών τύπων καταστάσεων.

5.3 Επίδραση φύλου (παιδιά)

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούν τα αποτελέσματα των αναλύσεων που αφορούν την επίδραση του φύλου των παιδιών και στα τρία έργα.

5.3.1 Επίδραση φύλου στο έργο της αντίληψης (παιδιά)

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (φύλο: αγόρι και κορίτσι) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε ότι δεν ήταν σημαντική η επίδραση του φύλου, $F(1, 100) = .057$, $p < .812$, $\eta^2 = .001$. Ωστόσο, βρέθηκε ότι υπάρχει σημαντική επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 100) = 50.87$, $p < .001$, $\eta^2 = .337$, αλλά δεν βρέθηκε να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών τύπων καταστάσεων και του φύλου.

5.3.2 Επίδραση φύλου στο έργο της κατανόησης (παιδιά)

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (φύλο: αγόρι και κορίτσι) X 3 (καταστάσεις: συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε ότι δεν ήταν σημαντική η επίδραση του φύλου, $F(1, 100) = .025$, $p < .876$, $\eta^2 = .000$. Ωστόσο, βρέθηκε ότι υπάρχει σημαντική επίδραση των τριών τύπων καταστάσεων, $F(2, 200) = 132.48$, $p < .001$, $\eta^2 = .570$, αλλά δεν βρέθηκε να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών τύπων καταστάσεων και του φύλου.

5.3.3 Επίδραση φύλου στο έργο της σχεδίασης (παιδιά)

Έπειτα θα ακολουθήσει αναφορά στην επίδραση του φύλου μόνο των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών στη χρήση των τριών δεικτών του προσώπου, του σώματος και του πλαισίου για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων.

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (φύλο: αγόρι και κορίτσι) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης προσώπου: σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης προσώπου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε ότι δεν ήταν σημαντική η επίδραση του φύλου, $F(1, 100) = 2.51$, $p < .116$, $\eta^2 = .024$. Ωστόσο, βρέθηκε ότι υπάρχει σημαντική επίδραση του δείκτη προσώπου, $F(2, 100) = 187.41$, $p < .001$, $\eta^2 = .652$, αλλά δεν βρέθηκε να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ του δείκτη του προσώπου και του φύλου.

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (φύλο: αγόρι και κορίτσι) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης σώματος: σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης σώματος για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε ότι δεν ήταν σημαντική η επίδραση του φύλου, $F(1, 100) = 4.01, p < .048, \eta^2 = .039$. Ωστόσο, βρέθηκε ότι υπάρχει σημαντική επίδραση του σχεδιαστικού δείκτη σώματος, $F(2, 100) = 25.37, p < .001, \eta^2 = .202$, αλλά δεν βρέθηκε να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ του δείκτη του σώματος και του φύλου.

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με μία 2 (φύλο: αγόρι και κορίτσι) X 3 (σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου: σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις συναισθηματικές, σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις σωματικές και σχεδιαστικός δείκτης πλαισίου για τις νοητικές) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στη δεύτερη μεταβλητή. Η ανάλυση έδειξε ότι δεν ήταν σημαντική η επίδραση του φύλου, $F(1, 100) = 5.68, p < .019, \eta^2 = .054$. Ωστόσο, βρέθηκε ότι υπάρχει σημαντική επίδραση του σχεδιαστικού δείκτη του πλαισίου, $F(2, 100) = 4.89, p < .008, \eta^2 = .047$, αλλά δεν βρέθηκε να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ του δείκτη του πλαισίου και του φύλου.

Κεφάλαιο 6^ο

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα είχε ως βασικούς της στόχους να εξετάσει: (1) την ικανότητα παιδιών ηλικίας 4-, 6- και 8- ετών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές, τις σωματικές και τις νοητικές καταστάσεις μέσα από φωτογραφίες με εκφράσεις προσώπου, (2) την ικανότητα τους να κατανοούν αυτούς τους τρεις τύπους καταστάσεων μέσα από τις ιστορίες, (3) την ικανότητα τους να τις αποδίδουν σχεδιαστικά και (4) τη σύγκριση των επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα τρία αυτά έργα.

Για τους σκοπούς αυτούς, αρχικά αξιολογήθηκε ο βαθμός της αντίληψης των τριών τύπων καταστάσεων σε φωτογραφίες ενός αγοριού και ενός κοριτσιού με εκφράσεις προσώπου. Έπειτα αξιολογήθηκε η ικανότητα να κατανοούν τους τρεις τύπους καταστάσεων μέσω των ιστοριών. Τέλος, με το σχεδιαστικό έργο αξιολογήθηκε το ποιους σχεδιαστικούς δείκτες χρησιμοποιούν τα παιδιά και οι ενήλικες για να αποδώσουν τις υπό εξέταση καταστάσεις και τη συχνότητα χρήσης αυτών. Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν τη σύγκριση των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών και ακολουθεί η σύγκριση όλων των παιδιών και των ενηλίκων.

6.1 Σύγκριση επιδόσεων 4-χρονων, 6-χρονων, 8-χρονων παιδιών στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης

6.1.1 Έργο αντίληψης (παιδιά μόνο)

Όσον αφορά την ικανότητα των τριών ηλικιακών ομάδων να αντιλαμβάνονται τους τρεις τύπους καταστάσεων, το ερευνητικό ερώτημα που είχε διατυπωθεί ήταν εάν η ηλικία επιδρά στις επιδόσεις των τριών ηλικιακών ομάδων να αντιλαμβάνονται τους τρεις τύπους καταστάσεων (συναισθηματικές, σωματικές, νοητικές). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όντως τα 8-χρονα και τα 6-χρονα παιδιά τα πήγαν καλύτερα στο έργο της αντίληψης από ότι τα 4-χρονα. Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με αντίστοιχα των Tracy et al. (2005), των Widen και Russell (2010a) και των Widen et al. (2015) για τις συναισθηματικές καταστάσεις και των Krahmer και Swerts (2005) για τις νοητικές.

Ένα άλλο ερώτημα που εξετάστηκε ήταν εάν υπάρχουν διαφορές στις επιδόσεις των παιδιών να αντιλαμβάνονται τους τρεις τύπους καταστάσεων που εξετάστηκαν. Τα

αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται πιο εύκολα τις σωματικές και συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά δυσκολεύτηκαν με τις νοητικές. Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με αντίστοιχα των Tracy et al. (2005), των Widen και Russell (2010a) και των Widen et al. (2015) οι οποίοι κατέληξαν ότι η αντίληψη των συναισθημάτων μέσω του προσώπου ξεκινά από την προσχολική ηλικία (4 έτη). Όμως, το ερώτημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα των Krahmer και Swerts (2005) όσον αφορά τη δυσκολία αντίληψης μέσω του προσώπου των νοητικών καταστάσεων. Διαπίστωσαν ότι τα παιδιά μπορούν να αντιλαμβάνονται ήδη από τα 4 έτη την έκφραση της αβεβαιότητας μέσα από το πρόσωπο.

Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τις συναισθηματικές καταστάσεις θα βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας τους. Το εύρημα αυτό είναι σε συμφωνία και με τα ευρήματα των Widen και Russell (2010a, 2010b), των Widen et al. (2011) και των Widen et al. (2015). Βρήκαν ότι η ικανότητα των παιδιών να αντιλαμβάνονται τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα συναισθήματα μέσω του προσώπου βελτιώνεται με την αύξηση της ηλικίας τους. Μάλιστα, η ικανότητα αυτή των παιδιών δεν βρέθηκε να βελτιώνεται μόνο για τις συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά και για τις σωματικές και τις νοητικές. Αυτό έρχεται σε συμφωνία και με τα ευρήματα των Krahmer και Swerts (2005).

6.1.2 Έργο κατανόησης (παιδιά μόνο)

Αναφορικά με το εάν η ηλικία επιδρά στις επιδόσεις των τριών ηλικιακών ομάδων των παιδιών να κατανοούν τους τρεις τύπους καταστάσεων τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όντως τα 8-χρονα και τα 6-χρονα παιδιά τα πήγαν καλύτερα στο έργο της κατανόησης από ότι τα 4-χρονα. Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με αντίστοιχα των Widen και Russell (2010a) και οι Nelson et al. (2013) για τις συναισθηματικές καταστάσεις, των Wellman et al. (1995) και των Atance και Meltzoff (2005) για τις σωματικές, καθώς επίσης και των Moore et al. (1990), των Baron-Cohen (1989) και των Bamford και Lagattuta (2012) για τις νοητικές.

Ένα άλλο ερώτημα ήταν εάν υπάρχουν διαφορές στις επιδόσεις των παιδιών να κατανοούν τους τρεις τύπους καταστάσεων που εξετάστηκαν. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά κατανόησαν πιο εύκολα τις σωματικές και συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά δυσκολεύτηκαν στις νοητικές. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τα αντίστοιχα των Widen και Russell (2010a) και των Nelson et al. (2013) οι οποίοι βρήκαν ότι τα παιδιά κατανοούν εύκολα τις συναισθηματικές καταστάσεις και μάλιστα από

πολύ νωρίς, ήδη από τα 3 με 4 έτη. Το ίδιο ισχύει και για τις σωματικές καταστάσεις. Για παράδειγμα, τα παιδιά ξεκινούν να κατανοούν τον πόνο μέσα από ιστορίες από πολύ νωρίς, ήδη από τα 2 έτη (Wellman et al., 1995), ενώ στα 4 με 5 έτη μπορούν να κατανοούν την έννοια της πείνας (Atance & Meltzoff, 2005). Αν και στην παρούσα μελέτη φάνηκε ότι τα παιδιά δεν δυσκολεύονται στην κατανόηση των συναισθηματικών και σωματικών καταστάσεων που ξεκινά νωρίς χρονικά, βρέθηκε ότι δυσκολεύονται στην κατανόηση των νοητικών. Αυτό δεν συμφωνεί με τα ευρήματα των Moore et al. (1990) οι οποίοι βρήκαν ότι από τα 5 έτη ξεκινά η κατανόηση της αβεβαιότητας μέσα από ιστορίες λανθασμένων πεποιθήσεων, ενώ από τα 5 με 6 έτη αρχίζουν να κατανοούν τις έννοιες της σκέψης (Baron-Cohen, 1989; Bamford & Lagattuta, 2012) και της ονειροπόλησης (Baron-Cohen, 1989).

Επιπρόσθετα, μία υπόθεση ήταν ότι η ικανότητα τους να κατανοούν τις συναισθηματικές καταστάσεις θα βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα και έρχεται σε συμφωνία και με τα ευρήματα των Μισαηλίδη και Κώστα (2016), των Russell και Widen (2002), των Widen και Russell (2010a, 2010b) και των Widen et al. (2015) ότι η ικανότητα να κατανοούν τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα συναισθήματα βελτιώνεται όσο αυξάνεται η ηλικία τους. Μάλιστα, η ικανότητα αυτή των παιδιών δεν βρέθηκε να βελτιώνεται μόνο για τις συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά και για τις σωματικές και τις νοητικές. Αυτό συμφωνεί και με τα ευρήματα των Wellman et al. (1995) και των Atance και Meltzoff (2005) για τις σωματικές, καθώς επίσης και των Moore et al. (1990), των Baron-Cohen (1989) και των Bamford και Lagattuta (2012) για τις νοητικές.

6.1.3 Έργο σχεδίασης (παιδιά μόνο)

Αναφορικά με την ικανότητα των τριών ηλικιακών ομάδων να αποδίδουν σχεδιαστικά τις συναισθηματικές καταστάσεις, η υπόθεση που είχε διατυπωθεί ήταν ότι τα παιδιά των μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων θα έχουν καλύτερες επιδόσεις στο έργο της σχεδίασης των συναισθημάτων σε σχέση με τα μικρότερα (4-χρονα) και θα χρησιμοποιήσουν συχνότερα και τρεις ομάδες σχεδιαστικών δεικτών για την απόδοσή τους. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την υπόθεση. Όντως τα 8-χρονα και τα 6-χρονα τα πήγαν καλύτερα στο έργο σχεδίασης των συναισθηματικών καταστάσεων από ότι τα 4-χρονα. Μάλιστα, τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά χρησιμοποίησαν συχνότερα και τις τρεις ομάδες δεικτών. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με αυτά των Bonoti και Misalidi (2015) ότι τα μεγαλύτερα παιδιά χρησιμοποιούν μεγαλύτερο αριθμό σχεδιαστικών δεικτών για

να αποδώσουν το εκάστοτε συναίσθημα σε σχέση με τα μικρότερα, γι' αυτό και τα σχέδια τους χαρακτηρίζονται ως πιο εκφραστικά. Τα ίδια αποτελέσματα βρέθηκαν να ισχύουν και για τις σωματικές και νοητικές καταστάσεις, μόνο που δεν έχουν γίνει άλλες μελέτες που να εξετάζουν το συγκεκριμένο θέμα, ώστε να επιβεβαιωθούν τα ευρήματα.

Επιπρόσθετα, μία ακόμη υπόθεση ήταν ότι η ικανότητα τους να σχεδιάζουν τις συναισθηματικές καταστάσεις θα βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα και συμφωνεί με τα ευρήματα των Bonoti και Misailidi (2015) ότι η ικανότητα να σχεδιάζουν τόσο τα βασικά όσο και τα σύνθετα συναισθήματα βελτιώνεται όσο αυξάνεται η ηλικία τους. Μάλιστα, η ικανότητα αυτή βρέθηκε να βελτιώνεται και για τις σωματικές και τις συναισθηματικές καταστάσεις. Βέβαια, δεν υπάρχουν άλλα ερευνητικά δεδομένα που να το επιβεβαιώνουν.

Ένα άλλο ερώτημα ήταν αν θα υπάρχουν διαφορές ως προς τη συχνότητα χρήσης των τριών ομάδων σχεδιαστικών δεικτών για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων από τα παιδιά. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπήρχαν διαφορές. Ωστόσο, δεν έχουν πραγματοποιηθεί άλλες έρευνες για τη σχεδιαστική απόδοση των σωματικών και νοητικών καταστάσεων που να το επιβεβαιώνουν, μόνο για τις συναισθηματικές. Επομένως, θα γίνει αναφορά μόνο σε αυτές. Για τη σχεδιαστική απόδοση των συναισθηματικών καταστάσεων τα παιδιά χρησιμοποίησαν πιο συχνά τους δείκτες του προσώπου, μετά του σώματος και τέλος, λιγότερο συχνά τα στοιχεία του πλαισίου. Αυτό συμφωνεί ως έναν βαθμό με τα ευρήματα των Bonoti και Misailidi (2015) και των Brechet et al. (2009), ότι τα παιδιά καταφεύγουν πρώτα στην αλλαγή των χαρακτηριστικών του προσώπου για να αποτυπώσουν τα συναισθήματα. Ωστόσο, αυτές διαπίστωσαν ότι μετά τη χρήση των δεικτών του προσώπου τα παιδιά χρησιμοποιούσαν τα στοιχεία πλαισίου και τέλος, τροποποιούσαν τα χαρακτηριστικά του σώματος. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, αφού βρέθηκε ότι μετά το πρόσωπο χρησιμοποιούσαν τους δείκτες του σώματος και μετά του πλαισίου.

6.2 Σύγκριση επιδόσεων παιδιών και ενηλίκων στα έργα αντίληψης, κατανόησης και σχεδίασης

6.2.1 Έργο αντίληψης, κατανόησης (παιδιά & ενήλικες)

Η παρούσα έρευνα εξέτασε επίσης εάν η επίδοση των παιδιών στο έργο αντίληψης διαφοροποιείται από εκείνη μιας ομάδας ελέγχου με ενήλικες. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν ότι η επίδοση των ενηλίκων ήταν υψηλότερη από αυτή των παιδιών.

Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες αντιλαμβάνονται και κατανοούν πιο εύκολα τις συναισθηματικές και σωματικές καταστάσεις και δυσκολεύονται στην αντίληψη μέσω του προσώπου και στην κατανόηση μέσω των ιστοριών των νοητικών καταστάσεων. Ωστόσο, δεν έχουν γίνει έρευνες σε παιδιά και ενήλικες ταυτόχρονα που να εξετάζουν την ικανότητα της αντίληψης μέσω του προσώπου και την κατανόησης μέσω των ιστοριών των τριών τύπων καταστάσεων προκειμένου να διαπιστωθεί αν όντως συμφωνούν.

6.2.2 Έργο σχεδίασης (παιδιά & ενήλικες)

Στο έργο της σχεδίασης το ερευνητικό ερώτημα που διατυπώθηκε ήταν αν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα παιδιά και στους ενήλικες ως προς την επίδοση τους, καθώς επίσης και αν υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους ως προς τους σχεδιαστικούς δείκτες που θα χρησιμοποιήσουν για τη σχεδιαστική απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων. Αυτό φάνηκε να επιβεβαιώνεται με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν. Οι ενήλικες δηλαδή είχαν καλύτερη επίδοση στο έργο της σχεδίασης σε σχέση με τα παιδιά. Επίσης, χρησιμοποίησαν πιο συχνά και τις τρεις ομάδες σχεδιαστικών δεικτών για να αποδώσουν τους τρεις τύπους καταστάσεων από ότι τα παιδιά που τους χρησιμοποίησαν λιγότερο συχνά. Ακόμη, βρέθηκαν διαφορές ως προς τη συχνότητα χρήσης των τριών ομάδων σχεδιαστικών δεικτών για την απόδοση των τριών τύπων καταστάσεων από τα παιδιά και οι ενήλικες. Η χρήση των δεικτών του προσώπου ήταν πιο συχνή τόσο από τους ενήλικες όσο και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις. Αναφορικά με τη χρήση των δεικτών του σώματος ήταν πιο συχνή και από τους ενήλικες και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις συναισθηματικές καταστάσεις, μετά με τις νοητικές και τέλος, με τις σωματικές καταστάσεις. Τέλος, οι δείκτες του πλαισίου χρησιμοποιήθηκαν από τους ενήλικες και από τα παιδιά πρώτα στα σχέδια με τις σωματικές καταστάσεις, μετά στα σχέδια με τις νοητικές και τέλος, με τις συναισθηματικές. Ωστόσο, δεν έχουν γίνει έρευνες σε παιδιά και ενήλικες ταυτόχρονα που να εξετάζουν την ικανότητα σχεδίασης των τριών τύπων καταστάσεων προκειμένου να διαπιστωθεί αν όντως συμφωνούν με τα παρόντα αποτελέσματα.

6.4 Περιορισμοί - Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα μελέτη έχει ορισμένους περιορισμούς. Πρώτον, ίσως να υπήρξε μεροληψία από την πλευρά της ερευνήτριας. Οι τρεις συναντήσεις με τα παιδιά έγιναν από την ίδια την ερευνήτρια, κάτι που αποτελεί περιορισμό. Είναι πιθανό η ερευνήτρια να περίμενε να ακούσει συγκεκριμένα αποτελέσματα ή απαντήσεις από τα παιδιά κατά τη διαδικασία της χορήγησης. Επομένως, η συμπεριφορά και η στάση της μπορεί να επηρέασε ασυνείδητα τις απαντήσεις των παιδιών.

Επιπλέον περιορισμό αποτελεί η πιθανή κόπωση και η έλλειψη συγκέντρωσης των παιδιών. Παρόλο που η διαδικασία της χορήγησης χωρίστηκε σε τρεις συναντήσεις προκειμένου να μην κουραστούν και βαρεθούν τα παιδιά, κυρίως αυτά των μικρότερων ηλικιακών ομάδων, είναι πιθανό ότι η κόπωση και η έλλειψη συγκέντρωσης είναι δύο παράγοντες που επηρέασαν τις επιδόσεις των παιδιών, κυρίως αυτών μικρότερης ηλικίας.

Ακόμη, υπήρχε περιορισμένος αριθμός ηλικιακών ομάδων. Στην παρούσα έρευνα εξετάστηκαν μόνο τρεις ηλικιακές ομάδες, τα 4-χρονα, τα 6-χρονα και τα 8-χρονα. Θα μπορούσε να εξετασθεί μεγαλύτερος αριθμός ηλικιακών ομάδων.

Ένας ακόμη περιορισμός είναι τα εργαλεία. Τα εργαλεία των φωτογραφιών με τις εκφράσεις προσώπου του αγοριού και του κοριτσιού και οι ιστορίες που χρησιμοποιήθηκαν κατασκευάστηκαν από την ίδια την ερευνήτρια. Δεν έχουν χρησιμοποιηθεί σε κάποια άλλη μελέτη, ώστε να διαπιστωθεί ο βαθμός της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας τους. Βέβαια, δόθηκαν πιλοτικά τόσο σε ενήλικες όσο και σε παιδιά.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, είναι η πρώτη ερευνητική προσπάθεια που γίνεται και εξετάζει την αντίληψη, την κατανόηση και τη σχεδίαση των συναισθηματικών, των σωματικών και των νοητικών καταστάσεων. Δεν έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα άλλες έρευνες πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Επομένως, τα ευρήματα που προέκυψαν καλό θα ήταν να διερευνηθούν περαιτέρω, ώστε να υπάρξουν ασφαλή συμπεράσματα.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι για το πώς μπορούν να αξιοποιηθούν μελλοντικά τα ερευνητικά αποτελέσματα που προέκυψαν. Αρχικά, η παρούσα έρευνα να αξιοποιηθεί ερευνητικά και να γίνουν και άλλες παρόμοιες έρευνες, διότι είναι η πρώτη που εξέτασε το συγκεκριμένο θέμα. Παράλληλα, θα φανεί κατά πόσο χαρακτηρίζονται έγκυρα και αξιόπιστα τα αποτελέσματα που προέκυψαν και τα εργαλεία που κατασκευάστηκαν για τη διεξαγωγή της.

Στην παρούσα έρευνα εξετάσθηκαν η αντίληψη, η κατανόηση και η σχεδίαση των συναισθηματικών (χαρά, λύπη, ντροπή, περηφάνια), των σωματικών (πόνος, πείνα, κούραση, πυρετός) και των νοητικών (σκέψη, ονειροπόληση, αβεβαιότητα, ευχή) καταστάσεων. Σε μία μελλοντική έρευνα θα μπορούσαν να εξετασθούν διαφορετικές καταστάσεις, όπως για παράδειγμα η συμπόνια, η περιφρόνηση, η βεβαιότητα, το άγχος, η ανία, η δίψα, ο πονοκέφαλος κ.ά.

Ενδιαφέρον θα είχε, επίσης, αν μελλοντικά η παρούσα έρευνα πραγματοποιούνταν σε διαφορετικό δείγμα. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε παιδιά με ειδικές ανάγκες, όπως σε παιδιά με αυτισμό και να γίνει σύγκριση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Ήδη έχουν γίνει έρευνες που εξέτασαν τον σχεδιασμό των τριών τύπων καταστάσεων σε παιδιά με αυτισμό, όχι όμως για τις σωματικές και νοητικές καταστάσεις.

Ακόμη, το εύρος των ηλικιακών ομάδων (είτε μικρότερες είτε μεγαλύτερες) των παιδιών καλό θα ήταν να είναι πιο μεγάλο σε μία μελλοντική έρευνα. Θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον το να διεξαχθεί η έρευνα σε μεγαλύτερα ή μικρότερα παιδιά ή σε παιδιά με αυτισμό, ώστε να διαπιστωθούν τυχόν ελλείψεις ή δυσκολίες στην αντίληψη, στην κατανόηση και στη σχεδίαση των τριών τύπων καταστάσεων.

Βιβλιογραφία

- Adogame, A., Watson, N.J., & Parker, A. (2018). *Global Perspectives on Sports and Christianity*. New York: Routledge.
- Atance, C.M. & Meltzoff, A.N. (2005). My future self: Young children's ability to anticipate and explain future states. *Cognitive Development*, 20 (1), 341–361.
- Back, E., Jordan, T.R., & Thomas, S.M. (2008). The recognition of mental states from dynamic and static facial expressions. *Visual Cognition*, 00 (00), 1-16. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13506280802479998>.
- Bamford, C. & Lagattuta, K.H. (2012). Looking on the Bright Side: Children's Knowledge About the Benefits of Positive Versus Negative Thinking. *Child Development*, 83 (2), 667–682. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01706.x>.
- Baron-Cohen, S. (1989). Perceptual role-taking and protodeclarative pointing in autism. *British Journal of Developmental Psychology*, 7, 113–127. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1989.tb00793.x>
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The “reading the mind in the eyes” test revised version: A study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 241-251. Doi: <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00715>.

- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., & Jolliffe, T. (1997). Is there a “language of the eyes”? Evidence from normal adults, and adults with autism or Asperger syndrome. *Visual Cognition*, 4, 311-331. Doi: <https://doi.org/10.1080/713756761>.
- Begeer, S., Rieffe, C., Terwogt, M.M., & Stockman, L. (2006). Attention to facial emotion expressions in children with autism. *Developmental Psychology*, 10 (1), 37–51. Doi: <http://dx.doi.org/10.1177/1362361306057862>.
- Bonoti, F. & Misailidi, P. (2006). Children’s developing ability to depict emotions in their drawings. *Perceptual and Motor Skills*, 103, 495-502. Doi: <http://dx.doi.org/10.2466/PMS.103.2.495-502>.
- Bonoti, F. & Misalidi, P. (2015). Social Emotions in Children’s Human Figure Drawings: Drawing Shame, Pride and Jealousy. *Infant and Child Development*, 24, 661-672. Doi: <http://dx.doi.org/10.1002/icd.1918>.
- Boyatzis, C.J., Chazan, E., & Ting, C.Z. (1991). Preschool children decoding of facial emotions. *Journal of Genetic Psychology*, 154 (3), 375-382. Doi: <https://doi.org/10.1080/00221325.1993.10532190>
- Brechet, C., Picard, D., & Baldy, R. (2007). Expressive strategies in drawing are related to age and topic. *Journal of Nonverbal Behavior*, 31, 243-257. Doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s10919-007-0035-5>.
- Brechet, C., Baldy, R., & Picard, D. (2009). How does Sam feel? Children’s labelling and drawing of basic emotions. *British Journal of Developmental Psychology*, 27, 587-606. Doi: <http://dx.doi.org/10.1348/026151008X345564>.

- Brechet, C. (2013). Children's gender stereotypes through drawings of emotional faces: Do boys draw angrier faces than girls? *Sex Roles*, 68 (5-6), 378-389. Doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-012-0242-3>.
- Brechet, C. & Jolley, R. P. (2014). The Roles of Emotional Comprehension and Representational Drawing Skill in Children's Expressive Drawing. *Infant and child development*, 23 (5), 457-470. Doi: <http://dx.doi.org/10.1002/icd.1842>.
- Burkitta, E. & Watling, D. (2016). How do children who understand mixed emotion represent them in freehand drawings of themselves and others? *Educational Psychology*, 36 (5), 935-955. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/01443410.2015.1044942>.
- Camras, L.A., Grow, J.G., & Ribordy, S.C. (1983). Recognition of emotional expression by abused children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 12, 325-328. Doi: <https://doi.org/10.1080/15374418309533152>.
- Corrard, F., Copin, C., Wollner, A., Elbez, A., Derkx, V., Bechet, S., Levy, C., Boucherat, M., & Cohen, R. (2017). Sickness behavior in feverish children is independent of the severity of fever. An observational, multicenter study. *PLoS ONE*, 12 (3), 1-11. Doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0171670>.
- Crissey, J.T. & Parish, L.C. (1993). The Red Face: Historical Considerations. *Clinics in Dermatology*, 11, 197-201. Doi: [https://doi.org/10.1016/0738-081X\(93\)90055-H](https://doi.org/10.1016/0738-081X(93)90055-H).
- Ekman, P. & Friesen, W. V. (1986). A New Pan-Cultural Facial Expression of Emotion. *Motivation and Emotion*, 10 (2), 159-168. Doi: <https://doi.org/10.1007/BF00992253>.

- Ekman, P. (1992). Facial Expression and Emotion. *American Psychologist*, 48 (4), 384-392. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.48.4.384>.
- Flavell, J.H., Green, F.L., & Flavell, E.R. (1993). Children's Understanding of the Stream of Consciousness. *Child Development*, 64 (2), 387-398. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02916.x>
- Gross, A.L. & Ballif, B. (1991). Children's Understanding of Emotion from Facial Expressions and Situations: A Review. *Developmental Review*, 11, 368-398. Doi: [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90019-K](https://doi.org/10.1016/0273-2297(91)90019-K).
- Heerey, E.A., Keltner, D., & Capps, L.M. (2003). Making Sense of Self-Conscious Emotion: Linking Theory of Mind and Emotion in Children With Autism. *Emotion*, 3, 394-400. Doi: <https://doi.org/10.1037/1528-3542.3.4.394>
- Hicks, C.L., von Baeyer, C.L., Spafford, P.A., van Korlaar, I., & Goodenough, B. (2001). The Faces Pain Scale-Revised: toward a common metric in pediatric pain measurement. *Pain*, 93 (2), 173-83. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-3959\(01\)0031](https://doi.org/10.1016/S0304-3959(01)0031).
- Janssen, J., De Hart, J., & Den Draak, C. (1990). A Content Analysis of the Praying Practices of Dutch Youth. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29 (1), 99-107. Doi: <https://doi.org/10.2307/1387033>.
- Jolley, R.P. & Thomas, G.V. (1994). The development of sensitivity to metaphorical expression of moods in abstract art. *Educational Psychology*, 14, 437-450. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/0144341940140406>.

- Jolley, R. P., Fenn, K., & Jones, L. (2004). The development of children's expressive drawing. *British Journal of Developmental Psychology*, 22, 545-567. Doi: <http://dx.doi.org/10.1348/0261510042378236>.
- Jolley, R. R. (2010). *Children and pictures: Drawing and understanding*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Jolley, R. P., O'Kelly, R., Barlow, C. M., & Jarrold, C. (2013). Expressive drawing ability in children with autism. *British Journal of Developmental Psychology*, 31, 143-149. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/bjdp.12008>.
- Kaliouby, R.E. & Robinson, P. (2004). Real-Time Inference of Complex Mental States from Facial Expressions and Head Gestures. In Baltrusaitis et al. (Eds.), *Face and Gesture* (909-914).
- Kappessera, J. & Williams, A.C. de C. (2002). Pain and negative emotions in the face: judgements by health care professionals. *Pain*, 99, 197–206. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-3959\(02\)00101-X](https://doi.org/10.1016/S0304-3959(02)00101-X)
- Keltner, D. & Buswell, B.N. (1996). Evidence for the Distinctness of Embarrassment, Shame, and Guilt: A Study of Recalled Antecedents and Facial Expressions of Emotion. *Cognition and Emotion*, 10 (2), 155-171. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/026999396380312>.
- Kornilaki, E. N. & Chlouverakis, G. (2004). The situational antecedents of pride and happiness: Developmental and domain differences. *British Journal of Developmental Psychology*, 22, 605-619. Doi: <https://doi.org/10.1348/0261510042378245>.

- Krahmer, E. & Swerts, M. (2005). How Children and Adults Produce and Perceive Uncertainty in Audiovisual Speech. *Language and Speech*, 48 (1), 29 –53. Doi: <https://doi.org/10.1177/00238309050480010201>
- Lagattuta, K.H., Wellman, H.M., & Flavell, J.H. (1997). Preschoolers' understanding of the link between thinking and feeling: Cognitive cuing and emotional change. *Child Development*, 68(6), 1081-1104. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1997.tb01986.x>
- Mahmoud, M. & Robinson, P. (2011). Interpreting Hand-Over-Face Gestures. In S. D’Mello, Graesser, A., Schuller, B., Martin, J.C. (Eds.), *Affective Computing and Intelligent Interaction* (pp. 248-255). New York: Springer.
- McNally, J., Hugh-Jones, S., Caton, S., Vereijken, C., Weenen, H., & Hetherington, M. (2016). Communicating hunger and satiation in the first 2 years of life: a systematic review. *Maternal and Child Nutrition*. 12(2), 205–228. Doi: <https://doi.org/10.1111/mcn.12230>
- Merkel, S.I., Voepel-Lewis, T., Shayevitz, J.R., & Malviya S., (1997). The FLACC: A behavioral scale for scoring postoperative pain in young children. *Pediatric Nursing*, 23 (3), 293-297.
- Miettinen, O.S. & Flegel, K.M. (2003). Elementary concepts of medicine: III. Illness: somatic anomaly with... *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 9 (3), 315–317. Doi: <https://doi.org/10.1046/j.1365-2753.2003.00416.x>
- M’Kenzie, R. T. (1905). The Facial Expression of Violent Effort, Breathlessness, and Fatigue. *Journal of Anatomy*, 40, 51–56.

- Misailidi, P. & Bonoti, F. (2008). Emotion in children' art: do young children understand the emotions expressed in other children's drawings? *Journal of early childhood research*, 6 (2), 189-200. Doi: <https://doi.org/10.1177/1476718X08088677>.
- Misailidi, P. & Bonoti, F. (2013). Children's expressive drawing strategies: the effects of mood, age and topic. *Early Child Development and Care*, 184 (6), 882-896. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/03004430.2013.823409>.
- Μισαηλίδη, Π. & Κώστα, Α. (2016). Κατανόηση μεταφορών που εκφράζουν συναισθήματα και Θεωρία του Νου σε παιδιά ηλικίας 5 έως 9 ετών. *Hellenic Journal of Psychology*, 13, 131-155.
- Moore, C., Pure, K., & Furrow, D. (1990) Children's Understanding of the Modal Expression of Speaker Certainty and Uncertainty and Its Relation to the Development of a Representational Theory of Mind. *Child Development*, 61, 722-730. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1990.tb02815.x>
- Nelson, N.L., Hudspeth, K., & Russell, J.A. (2013). A story superiority effect for disgust, fear, embarrassment, and pride. *British Journal of Developmental Psychology*, 31, 334-348. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/bjdp.12011>.
- Nisbett, R.E. & Schachter, S. (1966). Cognitive Manipulation of Pain. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2, 227-236.
- Pelachaud, C. & Poggi, I. (2002). Subtleties of Facial Expressions in Embodied Agents. *Computer animation & virtual worlds*, 13 (5), 301-312 Doi: <https://doi.org/10.1002/vis.299>.

- Prkachin, K.M. (1992). The consistency of facial expressions of pain: a comparison across modalities. *Pain*, 51, 297-306. Doi: [https://doi.org/10.1016/0304-3959\(92\)90213-U](https://doi.org/10.1016/0304-3959(92)90213-U)
- Picard, D., & Boulhais, M. (2011). Sex differences in expressive drawing. *Personality and Individual Differences*, 51, 850-855. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2011.07.017>.
- Picard, D., & Gauthier, C. (2012). The development of expressive drawing abilities during childhood and into adolescence. *Child Development Research*, 2012, 1-7. Doi: <http://dx.doi.org/10.1155/2012/925063>.
- Pons, F., Harris, P.L., & de Rosnay, M. (2004). Emotion comprehension between 3 and 11 years: Developmental periods and hierarchical organization. *European Journal of Developmental Psychology*, 1 (2), 127-152. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/17405620344000022>.
- Pope, D.J., Butler, H., & Qualter, P. (2012). Emotional Understanding and Color-Emotion Associations in Children Aged 7-8 Years. *Child Development Research*, 2012, 1-9. Doi: <http://dx.doi.org/10.1155/2012/975670>.
- Prinz, J. (2003). Emotions Embodied. In Solomon, R. (Eds.) *Thinking about Feeling* (1-14), New York: OUP.
- Russell, J.A. & Widen, S.C. (2002). Words versus faces in evoking preschool children's knowledge of the causes of emotions. *International Journal of Behavioral Development*, 26 (2), 97-103 Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/01650250042000582>.

- Sayil, M. (2001). Children's drawings of emotional faces. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 493-505. Doi: <http://dx.doi.org/10.1348/026151001166218>.
- Scarry, E. (1995). On Vivacity: The Difference between Daydreaming and Imagining-Under-Authorial-Instruction. *Representations*, 52, 1-26. Doi: <https://doi.org/10.2307/2928697>.
- Snowber, C. (2004). *Embodied Prayer: Toward Wholeness of Body, Mind, Soul*. Northshore.
- Stone, M. & Insuk, Oh. (2008). Modeling Facial Expression of Uncertainty in Conversational Animation. *Modeling Communication with Robots and Virtual Humans*, 4930, 57–76.
- Sundelin, T., Lekander, M., Kecklund, G., Van Someren, E.J. W., Olsson, A., & Axelsson, J. (2013). Cues of Fatigue: Effects of Sleep Deprivation on Facial Appearance. *Sleep*, 36 (9), 1355–1360. Doi: <https://doi.org/10.5665/sleep.2964>.
- Taumoepeau, M., & Ruffman, T. (2008). Stepping stones to others' minds: maternal talk relates to child mental state language and emotion understanding at 15, 24, and 33 months. *Child Development*, 79 (2), 284-302. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01126.x>.
- Tracy, J.L., Robins, R.W., & Lagattuta, K.H. (2005). Can Children Recognize Pride? *Emotion*, 5 (3), 251-257. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/1528-3542.5.3.251>.

- Wellman, H.M., Harris, P.L., Banerjee, M., & Sinclair, A. (1995). Early understanding of emotion: Evidence from natural language. *Cognition and Emotion*, 9, 117-149. Doi: <https://doi.org/10.1080/02699939508409005>.
- Widen, S.C. & Russell, J.A. (2010a). Children's scripts for social emotions: Causes and consequences are more central than are facial expressions. *British Journal of Developmental Psychology*, 28, 565-581. Doi: <http://dx.doi.org/10.1348/026151009X457550d>.
- Widen, S.C. & Russell, J.A. (2010b). Differentiation in Preschooler's Categories of Emotion. *Emotion*, 10 (5), 651-661. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/a0019005>.
- Widen, S.C. & Russell, J.A. (2010c). The "Disgust Face" Conveys Anger to Children. *Emotion*, 10 (4), 455-466. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/a0019151>.
- Widen, S.C., Christy, A.M., Hewett, K., & Russell, J.A. (2011). Do proposed facial expressions of contempt, shame, embarrassment, and compassion communicate the predicted emotion? *Cognition and Emotion*, 25 (5), 898-906 Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/02699931.2010.508270>.
- Widen, S.C., Pochedly, J.T., & Russell, J.A. (2015). The development of emotion concepts: A story superiority effect in older children and adolescents. *Journal of Experimental Child Psychology*, 131, 186-192. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jecp.2014.10.009>.
- Winston, A.S., Kenyon, B., Stewardson, J., & Lepine, T. (1995). Children's sensitivity to expression of emotion in drawings. *Visual Art Research*, 21, 1-15.

Παράρτημα

Έργο σχεδίασης: Σχεδιαστικοί δείκτες

Πίνακας 7

Ενδεικτικοί σχεδιαστικοί δείκτες για τις συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις (σχέδια παιδιών)

Συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις			
	Πρόσωπο	Σώμα	Πλαίσιο
Ντροπή	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα κάτω ή προς τα πλάγια -στόμα καμπυλωτό προς τα πάνω ή οριζόντια γραμμή για χείλια ή ζιγκ ζαγκ γραμμή - κοκκίνισμα προσώπου	- οι ώμοι πέφτουν προς τα κάτω - τα χέρια είναι κοντά και/ή παράλληλα με το σώμα της φιγούρας ή τα χέρια καλύπτουν το πρόσωπο και/ή το στόμα	- αντικείμενα/ πρόσωπα/ κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα (π.χ. δάσκαλος/α, γονείς-μαμά, συμμαθητές/τριες, φίλοι/ες) - λεκτικές αναφορές στη ντροπή
Πείνα	- έντονα ανοιχτά μάτια - στόμα καμπυλωτό προς τα πάνω ή έντονα ανοιχτό στόμα - γλώσσα προτάσσεται προς τα έξω	- τα χέρια ακουμπούν την κοιλιά	-αντικείμενα/πρόσωπα/κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα (π.χ. τραπέζι, φαγητό, πιάτο) - λεκτικές αναφορές στην πείνα
Ευχή	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω και πλάγια - κλειστά μάτια -στόμα καμπυλωτό προς τα κάτω ή οριζόντια γραμμή για χείλια ή στόμα ελαφρώς ανοιχτό ή έντονα ανοιχτό	- το κεφάλι έχει κλίση προς τα πάνω και πλάγια - τα χέρια είναι προτεταμένα προς τα πάνω ή τα χέρια είναι σε στάση προσευχής μπροστά από το πρόσωπο ή μπροστά από το στήθος - η φιγούρα γονατίζει	- αντικείμενα/πρόσωπα/κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα (π.χ. ουρανός, αστέρια ή φωτεινό αστέρι) - λεκτικές αναφορές στην ευχή

Πίνακας 8

Ενδεικτικοί σχεδιαστικοί δείκτες για τις συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις
(σχέδια ενηλίκων)

Συναισθηματικές, σωματικές και νοητικές καταστάσεις			
	Πρόσωπο	Σώμα	Πλαίσιο
Ντροπή	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα κάτω ή προς τα πλάγια - κλειστά μάτια -στόμα καμπυλωτό προς τα πάνω ή οριζόντια γραμμή για χείλια ή ζιγκ ζαγκ γραμμή - κοκκίνισμα προσώπου (κόκκινα μάγουλα)	- οι ώμοι πέφτουν προς τα κάτω - χέρια καλύπτουν το πρόσωπο (μάτια ή στόμα) ή τα χέρια είναι κοντά και/ή παράλληλα με το σώμα της φιγούρας ή τα χέρια σταυρωμένα μπροστά στο σώμα	- αντικείμενα/ πρόσωπα/ κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα (π.χ. συμμαθητές/τριες, φίλοι/ες) - λεκτικές αναφορές στη ντροπή
Πείνα	- έντονα ανοιχτά μάτια - έντονα ανοιχτό στόμα - γλώσσα προτάσσεται προς τα έξω	- τα χέρια ακουμπούν την κοιλιά - τα χέρια κρατούν, π.χ. το φαγητό, το πιρούνι κ.ά.	- αντικείμενα/ πρόσωπα/ κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα (π.χ. τραπέζι, φαγητό, πιάτο) - αντικείμενα πάνω στη φιγούρα (π.χ. σάλια) - λεκτικές αναφορές στην πείνα - σχεδιαστικές αναπαραστάσεις μέσα σε σύννεφο σκέψης
Ευχή	- βλέμμα κατευθυνόμενο προς τα πάνω και πλάγια ή προς τα κάτω - κλειστά μάτια - στόμα καμπυλωτό κάτω ή οριζόντια γραμμή για χείλια ή ελαφρώς ανοιχτό	- το κεφάλι έχει κλίση προς τα πάνω και πλάγια - τα χέρια είναι προτεταμένα προς τα πάνω ή σε στάση προσευχής μπροστά από το πρόσωπο ή μπροστά από το στήθος - η φιγούρα γονατίζει	- αντικείμενα/ πρόσωπα/ κατάσταση που πλαισιώνουν τη φιγούρα - λεκτικές αναφορές στην ευχή - σχεδιαστικές αναπαραστάσεις μέσα σε σύννεφο σκέψης

Έργο σχεδιαστικής απόδοσης: Αντιπροσωπευτικά σχέδια των παιδιών

Ντροπή

Εικόνα 3
Σχέδιο παιδιού 6 ετών

Πείνα

Εικόνα 4
Σχέδιο παιδιού 8 ετών

Ευχή

Εικόνα 5
Σχέδιο παιδιού 8 ετών